કસુંડા અને સોનેરુ

તથા

कोजागिरि?

હરિશ્ચંદ્ર ભ. ભટ્ટ

કેસૂડાં અને સોનેરું

તથા

कोजाग्रि ?

આ લેખકનાં અન્ય પુસ્તકો

"જોસેફ પિલસુદ્સ્કી"

[પોલાન્ડના ઇતિહાસની ભૂમિકા સાથે]

*　　*

સામ્ય અને બીજાં કાવ્યો

*　　*

હવે પછી

મેસેરિક: જીવન અને ફીલસુફી

[ચેક પ્રજાના ઈતિહાસની ભૂમિકા સાથે]

*　　*

પોલીષ ચિત્રકાર ઓલસાન્સ્કિના
ચિત્રો સાથે બે પ્રકાશનો

"એનો પ્રભુ"

એક પોલીષ વાર્તાનો અનુવાદ

*　　*

"અવતારના સાથી"

ઈશુ જીવનના બાર કાવ્યોનો ગુચ્છ

કેસૂડો અને સોનેરુ

તથા

कोजाग्रि ?

પોલીશ કવિ વોર્ઈચેહ બાંકના
'અનિજાગૃત પીટર'ના
મુળમાંથી અનુવાદ

હરિશ્ચંદ્ર ભ. ભટ્ટ

પ્રકાશક
ધી આફ્રિકા પ્રેસ
૨૨. કલ્યાણદાસ બિલ્ડીંગ
ગોવાલીયા ટેન્ક રોડ
મુંબઈ

પ્રથમ મુદ્રણ: ૧૯૪૧

કિંમત એક રૂપીઓ.

મુખ્ય વિક્રેતા
આર. આર. શેઠની કંપની
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રિટ, મુંબઈ.

મુદ્રક
જગન્નાથ પૂંજાલાલ ઠાકર
ધી આફ્રિકા પ્રિન્ટરી
૨૨ કલ્યાણદાસ બિલ્ડીંગ
ગોવાલીયા ટેન્ક રોડ, મુંબઈ.

શ્રી. ઉમાશંકર જોષીને

વર્ષે વર્ષે એજ આષાઢ આવી
તારે હૈયે ઊર્મિઓ છો જગાવે;
વિદ્યુદ્દવલ્લિ સ્વસ્તિકો શ્યામ મેઘે
આષાઢે શી પૂરતી મૌક્તિકોના !
આયુષ્મન, એ અષાઢ, જીવનમહીં પુરો સ્વસ્તિકો મૌક્તિકોના.

Because of the secret of grief, of death,
and of new birth
Blissful is life !

* * *

Because of every span of earth that is
destined as the battle—field of our victories,
And is therefore secretly marked with
blossoms and gold !
Because of all beauty yet unkindled
upon countenances,
Unatoned guilt unbestowed upon brethen,
kisses still waiting for lips,
Blissful is life !

Because of gusts, cataclysms tempests!
Paroxyms of love and desire!
Warfare of spirits!
Ceaseless ardour and thirst of uniting
endeavour!

Because of hidden springtides of harmony
Set in the woven fabric of all things
Like butterfly—wings of the opalescent
azure at evening,
Blissful is life!

* * *

Because of the approaching advent of
the radiant mortal of mystery,
Who alone among myriad brethen that
shall be and have been,
Conqueror over space,
Shall change the earth from pole to pole
after thy sacred will
And by thought that from submissive suns
Has learnt deftness and dances and tunes,
Shall sit in thy secret council
Among princes of the cosmos—
Blissful is life!

[From 'Roundelay of Hearts'—Otakar Brezina.]

નિવેદન

ગયે વર્ષે પ્રકટ થયેલો સંયુક્ત કાવ્ય સંગ્રહ–'સફરનું સખ્ય ભાઈ શ્રી. મુરલી ઠાકુરના આગ્રહ અને સૌજન્યને આભારી હતો. આ સંગ્રહ 'ગ્રાફિક પ્રેસ'ના સંચાલક બંધુઓ શ્રી. જગન્નાથ પૂજાલાલ ડોકટર તથા શ્રી. જીતેન્દ્ર પૂજાલાલ ડોકટરની મમતાને લીધે પ્રકટ થઇ શકે છે.

આ સંગ્રહમાં અન્યત્ર છપાએલા પોલીષ કવિ વોઇચેહ બાંકના કાવ્યોના અનુવાદનો પ્રવેશક શ્રી. નગીનદાસ પારેખે લખી આપ્યો છે. 'ગુલે પોલાંડ' નામે 'પ્રસ્થાન'માંના એમના લેખનો સોનેરી તાંતણો પકડીને મુંબઇમાં એઓ તબિયત સુધારવા આવેલા એ વખતે આ કામ એમની પાસેથી લીધું છે. પ્રવેશક લખી આપવા માટે એમનો આભારી છું.

હાથપ્રત તૈયાર કરવામાં સ્નેહીઓએ ઉપકારક મદદ કરી છે. અનુવાદ સુવાચ્ય કરવામાં અને પ્રૂફો સુધારવામાં શ્રી. રમણલાલ સોનીની મદદ ન હોત તો ઘણી અશુદ્ધિઓ રહી જાત.

૨૫મી ડીસેમ્બર ૧૯૪૧
મુંબઇ.

હરિશ્ચંદ્ર ભ. ભટ્ટ.

અનુક્રમ પાનું

અનુક્રમ

કેસૂડા

અને

સોનેરુ

केसूडो अने राधिका

१

કેસૂડા

ઓ કેસૂડા !

ઓ નંદના કુંવર! યૌવનમુગ્ધ લાલ,
શો ખીલતો નવ વસંતની દીપ્તિ ધારી,
ઉન્માદ શો જગવતો જનચિત્ત માંહીં!
ઓ મસ્ત! તેં વ્રજ મહીં ગ્રહી રાધિકાને?
શું તેંજ કામણ કરી વ્રજનારીઓને
રાસે રમાડી રસ-સાગરમાં ડુબાડી?
રે મેંય અમૃત પીને તુજ રૂપનાં એ
હૈયાની ભૂખ શમવી હતી કૈંક વેળ.
ઓ લાલ લાલ! ગિરિધારિ લલા, ઓ લાલ!

[૨]

સોનેરુ

સોનેરૂ આ !
પીળાં પ્રફુલ્લ ફુલ, પ્રૌઢ વિશાલ કાય,
ને ઘેરી છાંય વપુની કિરીટિસખા શી !
તું પૌરુષે સભર પ્રેરક સારથી શો !
ગાત્રો ગળે જીવન-યુદ્ધ મહીંય જ્યારે
તું એક કૃષ્ણ સમ પ્રેરક વર્તમાન
સંમોહ, સંભ્રમ ભુલું તુજ પ્રેરણાથી;
સોનેરૂ ! તેં જય પરાજય કૃષ્ણ જેમ
મારા અનેક નિરખ્યા; તુંહિ છે પીતાંબર.

કાલિદાસે દેવદાર વિષે કહેવડાવ્યું છે.

अमुं पुरः पश्यसि देवदारुं
पुत्रीकृतो ऽसौ वृषभध्वजेन

એ પ્રમાણે કેસૂડાને નંદકુંવર કહ્યો છે.

Laburnum નું આસામી નામ 'સોનેરુ' કાકાસાહેબ કાલેલકરે આપ્યું છે.

આ બન્ને કાવ્યોમાં આરાધના અભિપ્રેત નથી.

જાસૂદ

સાચે મને ગમતી જાસૂદ વેલડી તું!
લીલું ધરી વસન, કો તરુની સમીપ
કેવી પ્રશાંત નયના નમણી ઉભી તું!
શાં શાંત તેજ તુજ પુષ્પ પ્રફુલ્લ ધારે
રાતાં છતાં મધુરવાં ઉર–ઓજભીનાં!

આકર્ષણો ગુલ તણાં નહિં, તોય એથી
મંદસ્મિતા! અધિક મોહ તું આપતી શેં?
તારી રગે લુભવતો રસ જે વહે, તે
સાચે જુદો - પ્રણય એમ વિભિન્ન વ્હેતો;

હૈયે હૈયે એની ઉષ્મા જુદી છે,
હૈયે હૈયે એની ઉર્મિ જુદી છે,
પ્રાણે પ્રાણે ભૂખ એની જુદી છે.

સીમાડા

બાની વિદાય ઘરઊંબરમાં લઈને
લીધી વિદાય, પ્રિયની નયનો મિલાવી
ને, 'આવજે' કહી પરસ્પર બાળકોશું
બેઠો હું વાહન મહીં, જતું વેગથી એ.

'સેના' ગઈ, ગયુંજ ખેતર આપણું જે,
ને દૂર ત્યાં ક્ષિતિજમાં રવિ આથમે છે:
ધીમે ધીમે તિમિર આવરતું છતાંયે
ભૂલાય શેં જન્મભૂમિ તણા સીમાડા ?

સેના–એક નદીનું નામ.

अत्रलुप्ता सरस्वती-?

[અવશેષતણી કીર્તિ ગાવાની ના સ્પૃહા જરા.]

[૧]

વસંત આવ્યો નવ-પ્રાણ પૂરતો,
ને કેસુડો રંગભર્યો વધાવતો!
શિશિરનું મૃત્યુનું શીત ટાળવા
હોલિકા પર્વણી આવે સુખ સંપત્તિ સ્થાપવા!

ફાલ્ગુની ફાલ્ગુની આવે પૂર્ણિમા કુંભમાં ભરી
કૌમુદી અમૃતા, સૃષ્ટિ રસરાગે નવાડતી.
પૂર્ણિમા અજવાળે છો સૃષ્ટિને અભિવર્ષણે,
ઉષાથી અદકું તો યે તેજ એનું નથી કદી.

[૨]

પ્રાતઃસવન ઉદ્‌ઘોષે બ્રહ્મબાલ વધાવતા
સ્વર્ગની દિવ્ય પુત્રી જે સનાતન કુમારિકા.
"**अजरा अमरा देवा**"—

"**समीधाग्नीन्दू वस्यत**"

ભાષા, ને વેદની દીક્ષા લઇ બ્રાહ્મણબાળકો
શેરીને કોઇ ખૂણેથી પ્રતીતિ એક આપતા.
અરણ્યે વેદના મંત્રો શામ્યા તે ગ્રામમાં અહીં,
આઘેની યજ્ઞવેદીની ઝીંખી આછી ઉંચે જતી
ધુમ્રરેખા સમા આવે ધ્વનિઓ એમ આજ આ.
યાજ્ઞેયો અગ્નિહોત્રી થૈ ગોષ્ઠથી ગામમાં વસ્યા,
ગામમાં યે શમ્યા શબ્દો સંસ્કૃતિનીર ઓસર્યાં.
દૂરથી પવને આણી મિષ્ટ ગંધ સમી રહી
સંસ્કૃતિ શબ્દમાં એવી સુગંધી પારિજાતની.
ધાન્યભારે ભરેલી વા વસૂકેલી ધરિત્રીને
છોડતાં ગામડે શામ્યા સંસ્કૃતિમંત્ર ભારતે;
જ્ઞાનના બોધનારા, ને, જ્ઞાનેપ્સુ ત્યાં રહ્યા નહિ,
પર્ણહીન થએલા કો વડની વડવાઇમાં
નીડ બાંધી રહેવાને પંખી કો જેમ ના'વતું.

"ब्रह्मतेजो वृद्धिरस्तु"–

આંગણે બોલતા આવી વિદ્યાર્થી શોભતા જતા,
ગૃહિણી ગૃહકન્યા વા સંતોષે અન્ન આપતાં.

જ્ઞાનના ભિક્ષુઓ આજે આંગણેથી ટળ્યા સદા.
તાપી ને નર્મદા વચ્ચે 'સીના'ને તટ ગામમાં
જ્યોતિષી, વૈદ્ય, વેદાંતી કર્મકાંડી અહીં હતા.
શમ્યા ઘોષ, શમ્યાં વારિ, ખારી આ ધરતી મહીં;

સમિધ કે ઇન્ધન લાવવાને
હવે નથી કૈં વનમાં જવાનું.
વચ્છને ઝંખતી કોઈ ભાંભરે ગાય તેમ આ
આરણ્યકી બ્રાહ્મણની સુવિદ્યા
નચિકેતા સમા કોઇ ઝંખતી બ્રહ્મબાલને.

આશ એમ ફલિતાર્થ એ થવા,
મોકલે બટુક એકને વિધિ.
રે, પરંતુ સ્મૃતિશેષ સૌ થવા,
કાલ! તેં જ ઉપહાસ એ કર્યો.

[૩]

[પશુપતિ ન. ભટ્ટને]

કોદંડી, ઓ પરશુરામ સમા યુવાન
દીઠો તને નયનનાં અમીથી બધાએ.

કાંટાના ઝાંખરાં માંહી લીલી દૂર્વા સમો તને
જોતાં થતું અમ સુભાગ્ય ઉગ્યું હવે શું?
સ-લુણી આ ધરતી મહીં આંબલો,
તપ કઠોર કરી કરી, જ્ઞાનનો
જરૂર તું ઉગવી મ્હૉરાવશે,
આંબાનાં પાનનાં બાંધી તોરણો જ્ઞાનપર્વણી
ઉજવશે પ્રકટાવી હુતાશને.

* * *

અગ્નિહોત્રી થઈને તેં ઇન્ધનો કાશીધામથી
આણ્યાં, ને સ્થાપવા અગ્નિ હજુ તો તું મથી રહ્યો.
પ્રયત્ને પ્રેયસી કીધી લાડલી બ્રહ્મપુત્રી તેં,
ભગીરથ થઈને તેં અમારૂં ઋણ ફેડિયું.
વેદાંતી, વૈયાકરણી, શ્રદ્ધા ને ભાવનાભર્યો
જાહ્નવી જલમાં ન્હાઇ અંજલિ એની તેં લઈ
તર્પ્યાં પિતૃ, થયો બ્રહ્મા અમારા જ્ઞાનયજ્ઞનો.

[૪]

શરદ વીતી, શિશિર વીતે અને
નવવસંતનું ચેતન સ્પર્શતું:

ઉભરતી સીમ ધાન્યધને, અને,
હોલિકા પર્વણી આવે સુખ સંપત્તિ સ્થાપવા.

હોલિકા પર્વણી પ્હેલાં અમારાં ઋત ઓસર્યાં,
બ્રહ્મપુત્ર અમારો એ યાત્રી ઉત્તરનો થયો.

'સેના' તટે અમ સહુયનું તીર્થધામ,
સૂતો તહીં ચિર વિદાય લઇ અમારી.
ત્યાં પૂર્વજો મહીં તું પૂર્વજ એક છેલ્લો,
રે! પૂર્વજો મહીં તું પૂર્વજ સૌ પહેલો!

ભાવે ભીના ચખે સૌ તુજ સ્મૃતિ તરપે આજ વૃદ્ધો યુવાનો.

[૫]

સેના! તારાં જલ અહીં ઢળે અબ્ધિનાં નીર માંહીં,
સેના, પૂછું કદિય ઉભર્યાં મીઠડાં વારિ આંહીં?
સેના, પૂછું અહીં તું રવડે કૈંક વર્ષોથી, પૂછું:

સ-લૂણી ધરતી માંહીં, સેના, તું ઓસરે અહીં;
એવી આ ધરતીમાંહીં અમારી ભાવનાતણી

अत्र लुप्ता सरस्वती!

સ્મરણો

મારે હૈયે રોજ જાગે સવારે
આશાઓ ને રોજ સંધ્યા વિતે ત્યાં
દાટે એને રાત્રિની ગાઢશાન્તિ,
જેવું કોઇ હિમ-પ્રલયમાં બાલપંખી દટાતું.

આંબો મ્હોર્યે પાંગરે આશ સૌની,
મારે આંબે મૉર આવે, ન આવે;
આવે તો યે જેમ વીતી વસંતે
દાઝી તાપે એ ખરે, તેમ મારે.

મેં જોયો છે કેસુડાને ઉમંગે
રાચ્યો જોઇ ફૂટતી પાંદડીઓ,
ડાળે ફૂલો આવતાં એ કસુંબી
ધારી શોભે નવલ કલગી યૌવનોલ્લાસ-રંગે.

જોઉં મારા બાળને પ્રેમથી જે,
સોનેરૂને મેં દીઠા હેતથી એ;
એનાં પીળાં ફૂલ વશાખ માંડે

ખીલે છે ને, એ વધાવે ગરીને,
નાચે, રાચે મુજ ઉર લઇ અંજલિ એની ભાવે.

વર્ષોથી મેં વીચિમાલા નિહાળી
આવી હેલે ભીંજવે જે કિનારો,
વેળૂ કોરી નીર પાછાં જતાં એ.
આવી કૈં કૈં ઊર્મિ હૈયાકિનારે
તો યે રેતી સમું એ કદિય નહિ થયું આર્દ્ર એ નીર ઝીલી.

આજે મારાં અશ્રુની દોર ગૂંથી
લેવો મારે તાગ ઊંડી ગુહાનો,
વર્ષો કેરી, એથી યે કૈં યુગોનાં
સ્મર્ણો કેરો—
ને તુટે દોર મારી...

માનવને

વાતો કરી જગતનાં સુખદુઃખની, તે
ભૂલ્યો હવે? પથ જુદા, ભૂલવું જ શ્રેય.
ના, ના, નહીં અવ રહી સદ્કાર્ય ઇચ્છા,
થાકયો હવે અલસ દંભ થકી હું તારા.
તોયે કહું સહૃદયી થઇને, જરા તું,
જો, જો, સખા! જગતનું દુઃખ જો, વ્યથા જો.

જે આશથી જગ જૂએ નવમેઘને, ને
શ્રધ્ધા ધરે—ઉર ભરેલ સદાય એનું—
તેવો હતો; પણ કહે વરસ્યા વિનાના,
આષાઢ–શ્રાવણ મહીં ય નિદાઘશોષ
પૃથ્વી તણા નહિ શમે, શમશે પછી શેં?

વિદ્યુત્–ભાલે વીંધાઇ જલધર વરસે તેમ તારે વીંધાવું
હોયે, તો તો પછી આ જગદુઃખ તણું છે વજ્ર તારે જ માટે.

"And How Was It That Love First Came To You"

—Rilke.

સ્ત્રી શાંત કેવી સરતી જતી નદી,
રેખ પાતળી નિદાઘમાં થતી,
સ્હેજ એહ ઊભરે અષાઢમાં,
જીવને પ્રણય એમ આ હતો.

પુરૂષ અબ્ધિ મોજ ઘૂઘવી ધસી રહ્યા,
દૂરથી અમીત વેગ ધારતા,
ઝૂઝતા ખડક એકલો તહીં,
એમ આ પ્રણય જીવને હતો.

સ્ત્રી કષ્ટ ગર્ભવતીનાં ઘણાં હતાં.
હાડહાય નવલા અનુભવ્યા;
વેદના પ્રસવનીય કૈં સહી
જીવને પ્રણય એમ આ હતો.

પુરૂષ જેમ પૃથ્વી ધખતી નિદાઘમાં,
તપ્ત ધૂળ ઊડતી બધી દિશે,
ને અષાઢ વરસી ઢબૂકતો,
એમ આ પ્રણય જીવને હતો.

સ્ત્રી યોધશો વિજય આંખમાં હતો,
વજ્રશો ત્વરિત વેગ એ હતો,
ને નિમેષ મહીં એ જીતી ગયો,
જીવને પ્રણય એમ આ હતો.

પુરુષ મિષ્ટ ગંધ બટ મોગરાની કો,
બાગ માંહીં પ્રસરી રહે બધે,
અન્ય પુષ્પ સહુ વીસરે તહીં,
એમ આ પ્રણય જીવને હતો.

Rainer Maria Rilke (1875—1926)

જર્મન ભાષાના સમર્થ કવિઓ વોગેલ વેઈડ, ગેટે, સ્ટેફાન જયોર્જ અને રિલ્કે. સમકાલીન બ્રીટિશ કવિઓ ઓડન-સ્પેન્ડર વિગેરે ઉપર રિલ્કેની ઘણી અસર કહેવાય છે. એની શ્રેષ્ઠ કૃતિઓ તે "ડુનો એલેજિ" અને "સોનેટ્સ ટૂ ઓરફીયસ."

અજ્ઞાત દંપતીનું ચિત્ર જોઇને

મળ્યાં બન્ને જ્યારે,
યુવાનીની મસ્તી
તમારી જોડીને નવજીવનનાદે નચવતી.

જગજજંજાળે શું
હવે કંટાળીને
ગયાં એકાન્તે કો વિજન ભૂમિના પત્થર પરે?

અને સાન્ધ્યચ્છાયા,
ઢળે છે જ્યાં આજે,
અધૂરા આશ્લેષે ક્ષણભર ભૂલો સૌ વિતકને?

જ્યુલિએટનું સ્મરણ

વીતતી વસંતમાં,
સવારની લટારમાં,
જતો હતો હું જોસમાં;
પૂર્વમાં અપૂર્વ દૃશ્ય આજ હું નિહાળતો—
અપૂર્વ ?
એ રીતે ન જોયલું,
અપૂર્વ તેથી હું કહું;
શહેરની હવેલીઓની ટોચ ઉપરે ઊગ્યો
સૂર્ય,
શબ્દ રોમિયો તણા, સ્મરી સ્મરી હું રાચતો:
"પૂર્વ, એ રહી પણે!
સૂર્ય, જ્યુલિએટ તે!"
[સ્વપ્નશી ઉભેલ એ અટારીએ]

શેક્સપીઅરના રોમિઓ અને જુલિયેટમાં રોમિઓની ઉક્તિ: "Younder is the east and Juliet is the sun."

સિંદૂર સેંથે

સિંદૂર સેંથે,
કાજળ આંખે,
કંકણ હાથે,
રાધા જાએ અભિસારે.

જુગ જૂનો
કોલ એનો
આત્માર્પણનો
કૃષ્ણને આપેલો તેની યાદે.

સ્નેહપૂર
ઉભરે ઉર
આતુર આતુર
નિજનાં દાન લિજે દિજે.

જીવન વાટે
યૌવન ઘાટે
એવી કો રાતે
તારા ને મારા દેહની ભૂખ ભાંગે.

ઉરનાં અમૃત
હર રત રત
પીજે ને પાજે
ઊના ને શીળા દિન રાતે.

એ નેનમાં

એ નેનમાં, નયનની નીલ કીકીઓમાં,
એ વેણીમાં, અલકની વિખરી લટોમાં,
એ અંગના અનુપ શિલ્પની રેખમાંહે,

ઊગે કોઇ પ્રભાતે દધિમથન પછી પદ્મજા પદ્મધારી
એવી જોઇ સખી તું, લુભવતી મુજને લૈ અનુરાગ પદ્મ !

શિવ નિજ રૂપના

શિવ નિજ રૂપના એ અર્ધનારી સ્વરૂપે
પ્રણયસખી ઉમામાં જેમ એકત્વ પામે–
ઉભયરત થઇએ; આવ કલ્યાણિ! તેમ
જીવન રસની પ્યાલી એકી સાથે પીવાને.

[૨]

કરતલ લઈ તારો હીંચકે હીંચકું, ને
અલકલટ વિખેરી ખોજવું યે તને હું.
પ્રણયસખી, ઉમાશી આપ તું હાથ તારો,
ઉભય કર ગ્રહીને પન્થ પૂરો કરીએ.

સંઘરી ઉર–ઓથારે, માધુરી કૈં દિનો તણી,
સ્મિતોની, સંસ્મૃતિની ને મેઘગાઢા વિષાદની.

હૈયે છુપાઈ

હૈયે છુપાઈ લટ કેશની કૈં વિખેરી
ન્યાળી તને નયનમાં નયનો પરોવી;
ને તેંય તે અવશ થૈ નિજ સૌ સમર્પી
એ અર્પણે પ્રણયની પરિતૃપ્તિ જોઈ!

એ ઉત્સવે શરીરના, મન–આત્મ–પ્રાણ
ત્યારે ભૂલ્યાં; અબુધ બેય બધુંય ભૂલ્યાં
કે બેયનાં નયન કેમ શકે ન માપી
ઊંડાં ઊંડાણ ઉરનાં ઉર–આરઝૂનાં.

વીજ ચમકે ને મેહુલો વરસે

વીજ ચમકે ને મેહુલો વરસે
રયણી થતી રઢિયાળી.
માઝમરાતે આંબલા-ડાળે
ટ્હૌકે કોયલ કાળી.
સાગર ઉરની ઉર્મિ ઉછળી
ક્ષિતિજ માંહી સમાતી,
તેમ ચાંદરણી અંગે ઓઢી
રાધા સંગે ગિરધારી.
કોણે કોને ભૂરકી નાંખી,
સખિ, હું નર ને તું નારી,
અન્યોઅન્યને કામણ કીધાં,
એક વિના બીજું ખાલી!

અલકલટની શોભા

અલકલટની શોભા તારી સુવર્ણમયી, સખિ!
કનક વરણી કાયાની આ દ્યુતિ મુંઝવે વળી,
હૃદય મહીંયે એવો વ્હેતો સદા રસ હેમનો—
રુધિર ઉરની પ્યાલી મારી; પ્રિયે, ભર એ રસે.

સફેદ ચંપાનાં ફૂલોને

ગગનમાં રજની-તરુ ઊપરે
કુસુમશા નભતારક ખીલતા.
રજની-તારકને, દિવસે અહીં
ધવલચંપક પુષ્પ! તમેય તે,
મધુ સુગંધની મંજરી નિર્ઝરી
હૃદયનાં અભિનંદન અર્પતા?!

जीवन–मृत्यु

[૧]

મૃત્યુનો જય

ઉદધિ ઓ!
પૃથિવિને નવખંડ વીંટી વળી,
ક્ષિતિજ વીંધી ધસી આવતા,
ફીણ ભર્યાં મુખથી વિચિ–જૂથના
તુરગના પગના પડઘા મહીં
વિજિગિષા ધસતી મહા કાલની.
ઉદધિ ઓ!
અહીં ઉભી સહકારની રાજિની
ખરતી મંજરી પાનખરે, અને
પુનરપિ ફૂટતી નવ કૂંપળો
જગતને જનને સહુને કહે:
'જીવનનો જય, જીવનનો જય!'
ઉદધિ ઓ!
જીવનના નિધિને તટ સંમુખ
ઘૂઘવતો ગજવે જય; તું જય!
જીવનનો જય?

ના,

જય મૃત્યુનો!

[૨]

જીવનનો જય?

જીવનનો જય! ને જય મૃત્યુનો!
ઉભય એક: જુદાં ગણતો હતો?
સત-સનાતન-મૂર્તિ પહેરતી
દ્વિપક કંચુકી હેમકથીરની.

ઉભય ઉન્નત વક્ષ સમાવતાં
ઉભય થાન મહીં ભર્યું અમૃત,
કથીરને પડખે હતું મૃત્યુ, ને
કનકને પડખે હતું જીવન.

નયનમાં કરૂણા થકી જો ગ્રહે,
જીવન મૃત્યુ બધું સરખું જ છે.

જીવનનો જય! ને જય મૃત્યુનો!
ઉભયના જયમાં જ પરાજય.
પ્રણયનો જય સુંદરનો જય
ઉભયનો જય એક પરાજયે.

[૩]

જીવન સુંદર, સુંદર, સુંદર

તૃણમહીં ધરતી પર સુંદર,
વનઘટા સહકાર નિકુંજમાં,
ઉદધિમાં, ઝરણે, ગિરિમાં, રણે,
સજીવ-નિર્જીવ સૃષ્ટિમહીં બધે.
અસીમ આ નભ વિસ્તરતું પડયું,
સભર-'સુંદર'નો પડઘો પડે.

સભર સુંદર માનવનું હયું,
પૃથિવિએ પડઘો ઝીલતું, અને
ગભરૂ શૈશવનાં નયનો કહે:
'જીવન સુંદર, સુંદર, સુંદર!'

પ્રણયમાં, પ્રણયી નયનો મહીં,
પ્રતિપળે ક્ષિતિજો નવી ફૂટતી.
ઉભયને પ્રતિ-ઉત્તર આપતાં:
'જીવન સુંદર, સુંદર, સુંદર.'

[૪]

મૃત્યુ

અત્ર બતાવું હું મૃત્યુ તને ભલા,
જીવનની રગમાં રૂધિરે વસ્યું;
પ્રતિપળે સઘળે થતી વંચના,
નયન માનવને નહિ પ્રીછતાં,
જીવનમાં વળી દ્રોહ જહીં થતો,
ફરતી પારધી–મૃત્યુની જાળ ત્યાં.

કણુસલાં ડુંધલાં ધરતી ડૂઝે,
ડુંધલ ખીલી રહેલ કપાસ આ,
શ્રમ મહિમ્નનું સ્તોત્ર સનાતન,
શ્રમાણનું રટતાં. ઉપહાસ જ્યાં.
જીવનનો, શ્રમનો જ થઇ રહ્યો,
ફરતી પારધી–મૃત્યુની જાળ ત્યાં.

હૃદય રિધ્ધિ અને શ્રમનું તપ
વિસરતાં, તહીં મૃત્યુ ભર્યું જગે.

[૫]

સતત એક પરાજય વાંછજે

જીવનની અવ સર્જન-કામના
સફળ થાય; ઉમા શિવને જીતે!
પ્રણય પાર્વતીનો, રૂપમાંય તે,
અધિક સુંદર કોણ ઉમા થકી?
મનસિજે સહકાર દીધો વળી,
જગતને હજી જોવી વસંત એ.
શશીની સોળ કળા લઈને ખીલી
પ્રકૃતિ; કોકિલ મત્ત ટહૂકતો.

જગત અદ્‌ભુત દ્રશ્ય નિહાળતું:
પ્રણય-સુંદરનો જય એ જુએ.
પ્રણય વંધ્ય રહ્યો, રૂપ હારતું,
તપ કરી શિવ પામી ફરી ઉમા.

પ્રણય-સુંદરનો જય વાંછજે,
સતત એમ જ એક પરાજયે.

[૬]

વસંત

આ આમ્રની મંજરી મ્હોરતી હજી
અધૂકડી, ને સ્વજનો ગુમાવવાં;
વસંત ઓ! જીવનની વસંતમાં,
સ્નેહી અને આમનું મૃત્યુ જોવું?

વસંત! તું કોકિલ કૂજને, અને,
નવાંકુરે પ્રાણ પુરી રહે બધે,
ને કેસુડો કૈંક વસંતમાંય તે,
ભર્યો ભર્યો નેન રસે પીવાડે.

વસંત ઓ! પ્રેમમયંક પૂર્ણિમા
જોવી, અને સ્નાનપૂનિત થાવું,
વાત્સલ્ય-સિન્ધુ મળી જીવને આ.

આનંદથી, જીવન-મૃત્યુ, દુઃખથી,
વસંત સમૃદ્ધ ભર્યો ભર્યો સદા,
વસંત! તું દોષિત હોય ના કદા.

[૭]

યમ

કુદરતો લઇ શ્વાન પધારતો,
જનની–થાન–ભર્યાં–મુખ છોડવી,
શિશુ અનેક તું ભોળવી લૈ જતો.

યમ, તું સુંદર કામ્ય છુપાવતો
સ્વરૂપ જીવનના પટ–અંતરે?
અમરતાનું શું અમૃત ચાખવા
કંઇ યુવાન અને યુવતીય તે
જીવનની ચિર–જીવન ઝંખના
વળગતાં લઇને તુજને, યમ?

જીવનને વળગી નહિ છોડતા,
દશન તોડી, વિરૂપ સહુ કરી,
યમ, તું ક્રૂર થઈ ઘસડી જતો.

મુકુટ જીવનનો ધરતો, અને,
જીવનનો શિરમોર થતો યમ.

ઉરમથનનાં

ઉરમથનનાં પ્હેલાં પીવાં ઝહેર, અને પછી
ઉરઉદધિનાં પિયૂષોની રહે નહિ આરઝૂ.
નહિજ કહિયે પામે કોઇ વિના વિષ પિયૂષો,
અગર ગણુતો પિયૂષો–તે હશે સ–લુણાં જલ.

સંદેશો

સમીરણુ રે,
આજ સાગરને
એટલું કહેજે—
કે દિન રાતે રે,
એના ગાનની ભેરી બજાવી,
હૈયાના આ તાર જગાવી,
ભલે એનું ગાન વિલાયે.

મ્હેરામણુ રે,
આજે પવનને
એટલું કહેજે—
કે સાંજને સમે રે,
ગાંડો-તુર થઇને આવી,
મારા પ્રાણમાં ચેતન લાવી,
જવું હોય, ભલે જાય ચાલી.

સપનું

સપને મોતીડું પામે, તે હાથે હોય નહીં,
સપને આંબાની છાયા, તે શીળી હોય નહીં,
સપને કોયલડી ટહુકી, તે જાગે જોય નહીં,
સપને સુખલડી ખાધી, તે ભાંગે ભૂખ નહીં,
સપને અમરત જે પીવાં, તે હૈયે હોય નહીં.

આ કાવ્યની ચોથી પંક્તિ ક્યાંક સાંભળી હોવાનું સ્મરણમાં છે.

કવિ, તારે કેટલાં હૈયાં

કવિ, તારે કેટલાં હૈયાં?
કવિ, તારે કેટલાં હૈયાં?
કાલે આપ્યું પેલા પંખીના ગાનને,
આજે આપ્યું પેલાં ફુલોના રંગને,
આપ્યું ઉષાને, તેં તારાને આપ્યું,
સંધ્યાની આશા સંતોષજે રે—

કવિ, તારે કેટલાં હૈયાં?
કવિ, તારે કેટલાં હૈયાં?
કાલે આપ્યું એક પેલાં સ્મિતોને,
આજે આપ્યું એક નીચાં નયનોને,
આશાભર્યાં પેલા હાથોને આપ્યું,
જીવનસાથી સંતોષજે રે—

કવિ, તારે કેટલાં હૈયાં?
કવિ, તારે કેટલાં હૈયાં?
તરણાંને આપ્યું, ને સાગરને આપ્યું,
ધરતી ને આપ્યું, આકાશને આપ્યું,
ધૂળ જેવી તારી કાયાનું હૈયું તું
મૃત્યુને માટે યે રાખજે રે—

સાગરતરંગ

સાગર તરંગ,
ઉર–સાગર તરંગ,
રોમ રોમ ઉર્મિચ્છંદ [૨]
ગાન એ અનાદિ ને અભંગ.

સમુદ્ર તરંગ,
ઉર–સમુદ્ર તરંગ,
પવન મર્મરે તું જાગ [૨]
જાગીને જગાડ પારાવાર.

અર્ણવ તરંગ,
ઉર–અર્ણવ તરંગ,
વિયોગ ભાન આર્તિને [૨]
ધુંવાધાર ક્રન્દને ડુબાડ.

જલધિ તરંગ,
ઉર–જલધિ તરંગ,
કાલના પ્રવાસી એય [૨]
બિન્દુ હું; અગાધ તું અનંત.

પરાજય

[મધ્ય યુગીન યુરોપની લોકકથા]

જર્મનીમાં ઇસેનેક અને ગોથાની વચ્ચે હોર્સેલબર્ગની કોઇ ગિરિકંદરામાં વિનસ-બર્ગને નામે ઓળખાતું સ્થળ હતું. ત્યાં વિનસ (રતિ) મોટા વૈભવ અને વિલાસથી રાજ્ય કરતી હતી. વિનસબર્ગની મોહિની-માંથી ટાનહોસર નામે એક વીર (Knight) સિવાય કોઇ પાછું ફર્યું ન્હોતું. વિનસબર્ગના વિલાસી જીવનમાંથી નાશી છૂટી; એના અઘમોચનાર્થ ટાનહોસર રોમમાં પોપ પાસે જાય છે. પોપે એને કહ્યું: 'તારા હાથમાં શુષ્ક કાષ્ટનો જે યાત્રીક દંડ છે તે જો નવપલ્લવિત થાય તો જ તારે માટે સાન્ત્વના (absolution) અને મુક્તિ છે.'

સાચે જ પેલો શુષ્ક કાષ્ઠદંડ ત્રીજે દિવસે નવપલ્લવિત થાય છે. પણ ઘણું મોડું થયું હતું. કારણ કે ટાનહોસર પાછો વિનસબર્ગ ચાલ્યો ગયો હતો.

પરાજય એટલે મૂલ્યાંકનનું નવું દ્રષ્ટિબિંદુ.

એ રીતે અહીં ત્રણેયનો પરાજય કલ્પ્યો છે.

અહીં કથા વસ્તુમાં થોડો ફેરફાર કર્યો છે.

પરાજય

•

[જય જીવનમાં છે ના કોઈ, જહીં ન પરાજય]

ઉભા ઊંચા આલ્પ્સો હિમમય અને કુંદધવલ.
શશી–રવિનાં કિરણો ઝીલીને,
અને ઝીલી તારક–તેજ–રશ્મિ,
ક્ષણે ક્ષણે એ નવતા ધરે છે.

ત્યાં મુક્ત નિર્ઝર વહી ગિરિકન્દરાથી,
સ્પર્ધા કરે હરિણબાળ શું ખેલવાને,
ને મસ્ત, માદક સુગંધ વહાવતો ત્યાં
વૃક્ષોને વલ્લીઓમાં અધિર પ્રણયી શો માતરિશ્વા વહે છે.

[૨]

વીર એક હતો કિરીટિ શો,
રૂપમાં મન્મથ શો યુવાન એ.
લઈ અશ્વ જતો સવારમાં,
મૃગયાએ ગિરિની તળેટીમાં.

*　　*　　*

જેવી કો મુગ્ધ બાલા પ્રથમ મિલનની રાત્રિ વીત્યે, સવારે,
ઢ્યાના મોદભીનું મરકલડું કરી જોઈ રહેતી પિયુને,
–પ્રાચી હજી નેન ઉઘાડતી હવે,
હેમન્તનો સૂર્ય જગાડવાને.

સવારની એ વનની વનશ્રી,
ને અભ્રજૂથો ગિરિમાળ વચ્ચે.
કિલ્લોલતાં પંખી, સુગંધભીની
ધરિત્રી, ને નિર્ઝર ગાન મીઠાં.
જગાવે શી હૈયે ભ્રમણમનીષા એ વનમહીં.

વીણાનાદે જેવું હરિણ શિશુ કો મુગ્ધ થઈને,
જતું ખેંચાઈને રવ ભણી; થઈ લુબ્ધ વીર આ
વનાન્તમાં ને ગિરિકન્દરામાં,
દૂરે જતાં એ નિજ માર્ગ ભૂલે.

સવાર વીતી, દિવસેય વીત્યો,
હેમન્ત વીતી, વરસો વીત્યાં કૈં,
એ વીર આવ્યો નહિ એ વનેથી.

જનો કહેતા રતિનો નિવાસ
તહીં હતો કોઈક કન્દરામાં.

હતી લોકની કિંવદંતી કે
રતિ ધામે નહિ કો જશો કદિ,
યદિ કોઇ પ્રવાસી ત્યાં જતો,
નહિ પાછો ફરતો કદિય તે.

[૩]

હેમાંગી ઉત્સવ–રતા અનુરાગ–રાજ્ઞી.
આ વીરને ડુબવતી રસમાં લુભાવી.
એણેય અર્પણ કર્યું નિજનું હતું જે,
એ રાજ્ઞીને હૃદય–રાજ્ઞી થવા દઈને.

લાવણ્ય કાન્તિ રતિનાં અભિરામ એવાં,
ઉરના ઉરમાંહી શાં વસ્યાં,
નહિ જેવી વસી ઉર્વશી કદી.
અકુતોભય લાલને હતો,
શિશુ શો મુગ્ધ હતો યુવાન એ.

એ વૈભવોમાં લયલીન, તો યે
આજન્મ એના હૃદયે વસેલી,
અપૂર્ણ વાંછાતણું શલ્ય એને,
કોરતું, બાળતું હૈયું, મન્થને ગાત્ર ગાળતું.

[૪]

ાન્તેયે શમે ના, હૃદયમહીં હતી એવી જે ગૂઢ વાંછા,
એ પામવાને કરમહીં લઇને કાષ્ટનો દંડ શુષ્ક

વિદાય લેતો રતિની, જવાને
તીર્થાટને ચીવરધારી વીર.
વિદાય દેતી સ્મિતપુષ્પ આપી
રતિ. જતો ખિન્નમને પ્રવાસી.

ના સ્મિતના જેવું શોમરે રમતું હતું,
ાન્તે ડૂબતા સૂર્યે ફેંકેલું એક રશ્મિ જે.

ધ્યાના એ સ્મિતતણખનો અંતરે રક્તરંગ
રી હૈયે, શશી પૂનમનો પૂર્વમાં ઊગતો હતો.

વિષાદછાયા ઉરમાં ગ્રહી એ,
વિદાય લેતો ગિરિ કન્દરાની.

[૫]

તીર્થે તીર્થે અશ્રુગંગા વહાવી,
તીર્થે તીર્થે શોધતો સાન્ત્વના એ,
ઊંડે ઊંડે કોઈ કાર્પણ્યબાન,
ગાળી એને દીન દુઃખી બનાવે.

તીર્થરાજ તહીં રોમ[illegible]માં,
ધર્મમાં સ્વ ગુરુ વિરાજતા.
ક્લાન્ત યાત્રી, ચરણારવિન્દમાં,
અર્પવા જીવન એમને જતો.

“शि[illegible] सा[illegible] त्वां प्रपद्यम्

અકથ્ય ને કો અણ[illegible] વાંછા
તણું લઈ શલ્ય ઉરે ફરું છું...
ધન્વી હતો હું, જય ને પરાજય
જોયા ઘણા મેં, જય શો છતાંયે
સંસારમાં તે—
ન હું જાણતો હજી!
અનેક વર્ષો રતિધામમાં રહ્યો,
તહીં જરી શલ્ય ભૂલ્યો હતો જૂનું.
સૌન્દર્યનું જે શિવ પામવા તે,
પીવું કયું ઝેર કહો પ્રભુ મને.”

* * *

"રતિનો અતિથિ થયો હતો?
ભૂલતો તો તુજ શલ્ય ત્યાં વળી?
શિવ પામવું? પામવુંય છે
તુજને સુંદર? ને થવું જયી?

જીવને વરમાળ પ્હેરવી
યશની, શી તુજ ધૃષ્ટતા ખરે!
રતિને સઘળું સમર્પીને,
પ્રણયે જીવન હોમતો બધું?

અવ અંજલિ અર્ચના લઈ,
ગ્રહવાની વિનતી કરે મને?
નિજનું સઘળું ભૂલ્યો, અને
વિસર્યો જીવન, શ્રેય તું ભૂલ્યો.
નહિ માર્ગ કશો હવે રહ્યો,
ફર પાછો, પતને પડેલ તું!
નહિ કિલ્બિષ એ છૂટે હવે,
અવ જા; તું અહીંથી વિદાય લે,
નવ પલ્લવ શુષ્ક દંડ આ
ધરશે તો તુજને ગ્રહું હું યે."

ગયો હતો આત્મસમર્પણે એ,
'થવા ગણ્યું ક્લિષ્ટ મોચનાર્થે
તેના, અને સાન્ત્વન યાચવા તે,
કઠોર સૂણી વચનો, દુભાયલો,
નિરોધતાં અશ્રુપ્રવાહ એનો,
પડ્યો થઈ મૂર્છિત, દંડ યે સર્યો.

મૂર્છા વળતાં જાગી, અસ્વસ્થ સ્વસ્થ એ થતાં,
વિદાયનું જે રતિએ દીધેલું,
ઉરે સ્મરી એ સ્મિત પ્રેમભીનું,

જતો પાછો આઘે પરિચિત અને કુંદધવલા,
ઉંચા આલ્પ્સે પેલા ચિરપ્રણયી નો સાથ કરવા.

* * *

અરે, પરંતુ થયું એક કૌતુક.
ત્રણેક વીત્યા દિવસો, તહીં તો
ફૂટયાં નવાં પલ્લવ શુષ્ક દંડ ને.!

પ્લેટોનો આત્મા

રે! કબર ઊપરે, ગરૂડ! આંહીં ક્યાં તું ઉંચે
ડી વિયત–તારકા–પથ–સુભવ્ય ધામે જતો?—
ંચે, ગગનમાં ઉંચે, 'મર, હું આત્મ પ્લેટો તણો
તો; શવ અહીં નીચે ગ્રીસ રહે ભલે સાચવી.

ગ્રીક મુક્તકના અંગ્રેજી અનુવાદનો તરજુમો.

ડબ્લ્યુ. બી. યીટ્સને

આષાઢવાદળ મહીં તરતો મયંક.
ઘેરો, ગભીર, કરૂણાર્દ્ર, અશાંત, દીન,
ને ક્લાન્ત, ખિન્ન, તરલોર્મિવહન્ત પ્રેમ,
એવાં જ નેન—
રાતાં ગુલાબ, ગત પ્રેમની આરઝૂ, ને
હૈયાની એ જ જગજૂની વ્યથાની વાત,
સૌંદર્ય-ભાન-ભરતી, સઘળું કવ્યું તેં;

સ્વર્ધુનીતીર ગતયૌવન વૃદ્ધની યે,
તેં સાંભળી સ્વમુખની ઉપહાસ વાતઃ
"જે હોય સુંદર બધું જલશું તણાતું
આઘે."

"All that's beautiful drifts away like waters"
W. B. Yeats.

તારો જ તું જય થજે

સંમોહથી જીવનયુદ્ધ મહીંય જ્યારે
હેઠાં પડે કરથી શસ્ત્ર અજાણ, તારી
શક્તિ હણાય, તુજ ભેરૂ કરીશ કોને?
તું પાર્થ છે: જીવનમાં લડનાર સૌએ
છે પાર્થ, તોય નહિ સારથિ પાર્થનો સૌ
પામે સદા; કરમહીં ફરી શસ્ત્ર આપી
જે પ્રેરતો, વિજિગિષા બઢવે, રહીને
યુદ્ધે અદીઠ, પણ જે જયપ્રેરણા છે.
ના, પ્રેરણા નહિ જ; એ સ્વયમેવ જેતા,
ને પાર્થ માત્ર જયનું હથિયાર એનું.

જીવ્યું ભલે તુજ સદા કુરુક્ષેત્ર થાયે:
એમાં જ પૌરૂષની સિદ્ધિ બધાની છે ને?
તારો જ તું જય થજે, તુજ પ્રેરણાયે,
તું સારથિ, તું જ પરંતપ, વિશ્વજીત્ તું.

महिमा

સહુ સ્વરૂપનું મહિમ્ન રટી રહ્યું.

મહિમા

તું હું બન્ને એક સાથેજ જન્મ્યાં,
ક્યારે જન્મ્યાં પ્રશ્ન શો પૂછવાનો?
જન્મ્યા પ્હેલાંયે હતાં એક સાથે.
તું ના હોયે, હોઉં હું શી વિધે ત્યાં?

સીમાન્તોની તું સીમા, તું તમિસ્ત્ર,
સૃષ્ટિ પ્હેલાં જે હતું, ને પછી છે.
તું છે પેલું ज्योतिषां ज्योति જેણે,
સ્ફુલ્લિંગોના વર્તુલોમાં પરાર્ધો,
વિશ્વો ફેંક્યાં ઘૂમરાતાં, અને એ
બ્રહ્માંડોના ચક્રમાં રત્નગર્ભા
પૃથ્વીએ તેં માનવીબિંદુમાં આ,
સંગોપ્યું છે તારૂં જે છે अहं તે.

વેદે જેને નામ आत्मा નું આપ્યું,
તે હું તારો પુત્ર, મેં અંગુલિને
તારી મારા હાથમાં રાખી, દૂરે
ઊંડાં-આઘાં વિશ્વ એકેક જોયાં.

ત્હારાં મોટાં જે પડેલાં ડગો ત્યાં,
પાયો મારા નાનડા હેરવીને
ચાલ્યો પૂંઠે, સહેજ થોભી જરા કે.
ઊંચે જોઇ મેં તને શેં ન જોયો!

પૃથ્વીને કો એક ખૂણે પડ્યો છું,
આજે પેલો ભેદીને અંતરિક્ષે
તારો, એનાં તેજ ખોઇ ખર્યો શો,
તેજસ્રાવે શ્યામ પાષાણ માત્ર.

આ સૃષ્ટિના અંત કાલેય, ત્યારે,
અશ્વત્થે જે એક પર્ણે સુવાનું,
તારૂં પેલું શૈશવીરૂપ, તેમાં,
અંગૂઠો હું ધાવતો તારી સાથે.

અગ્નિને

હોતા છું, પાવકાગ્નિ!
લાવ્યો મારાં કિલ્બિષો, બાળજે તું,
જેવો તારી સાત જિહ્વા થકી તું
હોમાએલું જાય છે સર્વ ભક્ષી.
પૃથ્વીને તું બાળતો સૂર્યરૂપે,
બાળે, એની ભૂખ વર્ષાની જાગે;
મારામાં યે એમ, ઓ અગ્નિ! જાગો
વર્ષાની એ ભૂખ. જેના થકી હું
અમૃતાની ધાર ઝીલું સહસ્ર.

ઋત્વિજ છું, વરદાગ્નિ!
તારી શક્તિ, તેજ તારાં તું આપ,
માગું તારી ચેતનાના કણો હું.
અગ્નિપ્રેર્યાં અંતરિક્ષેય વિશ્વો;
સ્વયંભૂ તું, અગ્નિ, ઓ! પ્રેમીઓના
ચિત્તોમાં તું આવ, પ્રાણે તું આવ.
તારા પ્રેર્યાં અર્થ ને કામ માટે,
સંસારે આ છે જ વ્હેવાર સર્વે.

હોમાવાની છે જ કાયા તને આ,
જ્યારે મારી ચેતના સંહરે તું,
એને આજે સુકૃતાર્થી બનાવ.

બ્રહ્મા છું, મંગલાગ્નિ!

હૈયે હૈયે હેતના હોજમાં તું,
રાષ્ટ્રે રાષ્ટ્રે તું જ માનવ્ય સાચું;
શોણું આજે શોણિતોની નદીએ
પૃથ્વીને તું ભીંજવે અગ્નિ, પૂછું?
શબ્દોમાં તું વ્યંજના, પ્રેરણા તું,
સૌન્દર્યોમાં જાગતું સત્ય તુંથી,
ચેતનવંતું સૃષ્ટિમાં જે બધું, ત્યાં
તારી ઉષ્મા, તેજ તું, તું જ અગ્નિ.
તું રોળે છે ચૌદ બ્રહ્માંડ તારાં
રૌ રૂપે, ને વળી યજ્ઞથી તું
તારા, સર્જે છે નવી સૃષ્ટિ પાછી.

તારા સાતે હાથમાં બાણુ લૈને,
તેવા યજ્ઞો પ્રેર તું માનવોને.

પૃથ્વીને

સૃષ્ટાની એ તારિકા જે ખગોલે!
આશાની એ તારિકા માનવોની!

સૃષ્ટાનાં સૌ જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, પ્રેમ,
તારે હૈયે. માનવી શેં ન ઝંખે?
વર્ષાસ્નાને ગંધવાહી થતી તું,
એવી તુંને આર્ય હું થાઉં, પૃથ્વી.
સંતાનોની તું જ માતા ધરિત્રી,
નારી, ધાત્રી, તું જ શ્રી, દ્યૌપ્રિયા તું.

પાતાલો ને સ્વર્ગની મધ્યમાં તું,
તારે હૈયે અબ્ધિની ઊર્મિ લ્હેરે.
તું વ્હેનારી પોઠ લાખો યુગોની,
ઉત્ક્રાન્તિની તું જ જોનાર એક.

નક્ષત્રોનું ભાન જાગે અમોને
પૃથ્વી તુંથી; સ્થાવરે શ્રેષ્ઠ તું છે.
પૃથ્વી, તું છે નીડ સૌ જંગમોનો.
લાવા તું છે, તું ગિરિ, હેમ તું છે,

તું છે રત્નો, ધાતુ ને સૌ ખનીજો,
વિજ્ઞાનોનું દ્રવ્ય તું છે અમૂલ્ય.
પરમાણુમાં ચેતના જોઇ જોઇ,
વિજ્ઞાનોનાં જ્ઞાન ફેલાય સંધાં.

તત્ત્વોનો છે તું જ આધાર એક,
તારે પાત્રે છે રસો વિશ્વના સૌ.
ધાન્યે છે તું, પત્ર પુષ્પે ફળે તું.
સૂર્યપ્રેરી ફૂદડીઓ ફરીને,
ફેરે ફેરે રાત્રિ–દિનો–ઋતુના
રંગોની તું ચુંદડી પ્હેરી શોભે.

તેં સંચ્યાં છે માનવીઅસ્થિ મોંઘાં,
સૌ અંતોમાં મૃત્તિકા! ભાગ તારો.
બ્રહ્માંડોના વૃક્ષનું તું જ સાચે,
સ્રષ્ટાનું છે એક આશ્ચર્યપુષ્પ!

પવનને

સુસવતા અહિ-ફેન સહસ્રથી,
અનિલ, તું વિષનું શીત લાવતો,
અગર તું વડવાનલ અગ્નિ શો,
જગત, ખાંડવ શું, બધું બાળતો—
પૃથ્વીને બાંધતો શું યમરૂપ થઈને
પાશ ફેલાવી તારો ?

ક્ષિતિજમાં દૂર ધ્રૂજતી વીજળી,
પૃથ્વીને ઉર કંપ થતો જરી,
અનિલ, વિદ્યુતવાહક તું થઇ,
જગવ કંપન પ્રાણ મહીં હવે—
આવી વિદ્યુત્ સમા તું, સજીવન કરજે
પ્રાણ સંચારથી તું.

ઉદધિમાં તરતી તરણી, સદા,
મરુત, તું ભરજે, દૂર લૈ જજે,
ધરતીએ ધન-ધાન્ય લણે જનો,
ઉતરજે કર-અંગુલિમાં તહીં.
અગ્નિના સાથી, આવ, તૃણ-જન-જગ સૌ
મોદથી તું ભરી જા.

ગગનથી સરજે ખગ પાંખથી,
ઉતરવા અહીં યંત્ર–ગતિમહીં,
ઉતરજે અહીં અશ્વજવે, 'થવા,
શરતમાં જીતનારતણા ડગે—
આવેગે આવજે તું, શિશુસ્મિતસમ વા
આવજે વાયુમંદ.

પવન આવ, ઉઠાવ, ઉપાડ તું,
કર અભાન રૂંધી અવ પ્રાણુ આ,
ગગનમાં ચગવી ઘૂમરાવીને,
પૃથિવિ ઉપર તું જ પછાડજે––
ડંખીને મૃત્યુશીતે, સજીવન કરજે!
પ્રાર્થના એ જ મારી.

રુદ્રને

તું જ શેં પ્રલયસ્વામી એકલો,
તું જ એક અવધૂત યોગી શેં!
હું ય ધ્વંસ કરતો ઘૂમી વળું,
કોઇ શક્તિ નહિં રોકશે મને,
કોણ રોકી શક્યું તું તને કહે?

નીલકંઠ! વિષ તેં પીધું, હવે,
કાલકૂટ સહુ એ ચુસું તવ,
રોમ રોમ મહીં એ હલાહલ,
ધ્વંસનું સતત ડંખતું ભલે.

ડાકલું બજતું કૃદ્ધ હાથમાં,
શો મૃદંગ થડકાટ આપતું
તાંડવે તુમુલ પ્રેરતું જતું,
એમ આજ પ્રલય–પ્રવૃત્તિમાં,
રે મૃદંગ, મુજ ચિત્ત, તું જ થા,
ધ્વંસઘોષ કરી પ્રેરજે મને.

લોહદંડસમ બાહુની છટા,
વિસ્તરેલ ઘૂમતી ખગોળમાં.
લોહની જ અવ કારમી ધૃતિ,
ધારી શેં ન અવ રોળવું બધું?

સ્પર્શ માત્ર નખનો થતો, 'થવા,
કેશનું ઉડતું જે જટાજૂટ,
લેતું વિશ્વ સઘળું વિનાશમાં.
એવી ઉગ્ર પ્રલયંકરી લીલા–
–ની ધૂણી ધખતી અ ઉરે અહીં.

આપ રુદ્ર, તુજ તાંડવી લીલા.
જીર્ણ જેહ થયું વિશ્વમાં બધું,
વન્હિમાંહી પ્રકટયો વિનાશ ત્યાં,
ઘૂમી ઘૂમી સઘળું જ હોમવું.
અટ્ટહાસ્ય, તુંજ આસ્યની છટા,
માગું એ જ મુખની કરાલતા.
અગ્નિ–કંકણનું તેજ આપજે
આંખમાંહી, દહતો ફરી વળું.

રહે વિનાશ મહીં શેષ ના કશું,
ચિત્ત, આવ, તુજને જ બાળવું.
આવજે મરુત, તું ઉડાડજે,
રાખ એની દશ દિગ્ વિષે બધે.
રુદ્ર! આજ પ્રતિસ્પર્ધિ આપણે,
આવ, કોણુ જયી થાય જોઈએ!

ઇન્દ્રને

આપ આપ, તુજ મોહપાશ જે,
   આશ પૃથ્વીની જગવી જાણે.
નરનારી ને માનવ સૌને,
   વેરઝેર જ્યાં. બાળે આજે,
નવ ખંડમાં, ધરતીમાં ત્યાં,
   એક પ્રયાસે, વજ્રપાશમાં,
બાંધે એવો, પ્રેમ-પાશ હું,
   માગું તારો, ઇન્દ્ર, આપ તું.

આપ, આપ, તુજ આશા-વજ્રે,
   ઉત્તર-દક્ષિણ, ધ્રુવ ઘૂમતો,
પૂર્વ-પશ્ચિમે. પાય ટેકવી,
   ખંડ ખંડ, ધરતીને ચાંપી,
ભેદી વજ્રે હૈયે હૈયાં,
   આશા-શૂળો જગવું સૌમાં.
દુર્ગ અડગ, ને શૈલો ઉંચાં,
   આશાના વજ્રે જ ભેદતાં,
આશાએ જય ધજા રોપતાં,
   આશાનું એ વજ્ર માગું હું.
      ઇન્દ્ર, આપ તું.

પ્રથમા નારી

શંભુનું જે અર્ધનારી સ્વરૂપ,
તેના તું છે પ્રકૃતિ! પૂર્ણ નારી!

સ્ત્રીઓમાં તું પ્રથમા, તું સતી છે,
પ્રથમા નારી! આવ ઓઢાડું તુંને,
વસ્ત્રો આછાં શ્વેત ચારે દિશાનાં.
પ્રાતઃકાળે સૂર્ય થૈને ચૂમું હું,
તારા હોઠો, ને સુહાગી કરું હું,
સાંજે જાતાં કેશ સંમાર્જી તારા,
બાંધું મોતી તારકોનાં લલાટે.

ગ્રીષ્મે આવી પૂર્ણિમા–સોમ થૈને,
પૂરું તારા કોડને દોહદોયે.
વર્ષામાં હું કૈં યુગોનો વિયોગી
દોડયો આવું, વજ્રપાતે હું ભેટી,
આસું ધારે ભીંજવું એયને હું.
આશ્લેષોમાં શીતનાં મૃત્યુ પીવાં.

હેમન્તે પી ઓસનાં અમૃતોની
પ્યાલી, ઘેને આંખડી રાતી થાતાં,
કુંજે કુંજે મ્હાલશું કો વસન્તે.

પાયે તારે ઝાંઝરી નિર્ઝરોની,
ક્યારે ક્યારે વૃક્ષને વલ્લીઓમાં,
તારું શોભે વન્ય કન્યાત્વ, બાલે !

લાવા–જ્વાલા–કંકણો ક્યાંક ધારે,
સહરા જેવા આતપોના રણોએ,
ઉગ્રા જાણે ચંડિકા કાલિકા તું.

સસ્યે શોભે કામધેનું સમી તું,
દૂઝે જેવી દેવ ક્યારે ન પામ્યા,
એવી સાચે તું શિવા, બ્રહ્મકન્યા !

સૃષ્ટિના બ્રાહ્મ મુહૂર્તે, પ્રકૃતિ મેં તને કરી
પાણીગ્રહણથી મારી—
લગ્ન પ્હેલું, મનસ્વિનિ !

[૨]

માતા, કન્યા તું, સ્વસા તું, પ્રિયા તું,
પ્રથમા નારી, પ્રકૃતિ! આવ અર્ચું.

કન્યા થૈને આવ. હું લૈ ઉછંગે
ગીતો મીઠાં નિર્ઝરોનાં શિખાવું;
શબ્દો આપું પંખીના, પ્રેમ કેવો
ધીરે ધીરે શાંત વ્હેતો બતાવું.

રક્ષા લૈને તું સ્વસા, આવ આજે,
આશીર્વાદે ધન્વી હું વિશ્વ જીતું.
કારુણ્યે એ નેનમાં છે જયોની
સૌ માંગલ્યોની બધી પ્રેરણાઓ.

કૈં જન્મોથી જેની મેં વાટ જોઈ,
આજે આવી કુંદ, તું શુભ્ર લૈને
ધીરે, ધીરે, એ જ મારી પ્રિયા તું,
જીવ્યા લ્હાવો ચુંબનોએ જગાડી
શો છે, તેનું ભાન આપું તને હું.

માતા, આવો, મૃત્યુ ને જીવનોનાં,
મારે પીવાં અમૃતો, દાહ શામો,
મારૂં લાતો, તોય હૈયે બઝાડી
દેજો એનાં અમૃતો બાલને આ.

[૩]

આવો વિશ્વે એક એવી વસન્ત,
ભુલાએ ના વિશ્વના અન્ત સુધી.
પ્રથમા નારી, આવ આજે નિમંત્રું.
સાથે બન્ને હાથમાં હાથ લૈને,
તું હું બન્ને જીવીએ એક ગાથા.
થૈને મારી પ્રેયસી આવજે તું,
અગ્નિએ જે સર્જનોની જગાડી
ભૂખો, તેને સિદ્ધિવન્તી થવાને.

શિવ નિજ રૂપના જે અર્ધનારી સ્વરૂપે,
પ્રણયસખી ઉમામાં જેમ એકત્વ પામે,
ઉભયરત થઈએ, એમ કલ્યાણિ! ત્યારે,
જીવનરસની પ્યાલી એકી સાથે પીવાને.

નયનથી ગ્રહજે અયિ મોહિની!
પણ તું અન્ય પ્રલોભન-પાશ લે,
પુરુષ હું લજવું નહિં પૌરુષ,
થઉં કઠોર કદી, સહજે પ્રિયે!

સંસિદ્ધિ સૌ

સંસિદ્ધિ સૌ માનવને કરે વસી,
ઉરે વસ્યાં પ્રેમ તથા ચ આર
ને ચિત્તના ચેતન માંહીં છે વસ્યું,
અનેક અસ્વોતણું કલ્પનાઓ

"All art is a means to gain a hold on fate."

Andre Malraux

कोणास्मि ?

વોઈચિહ બાંકના 'ધ્વનિજગૃત પિટર' નામે અઢાર
કાવ્યોના ગુચ્છનો મૂળ પોલીષમાંથી અનુવાદ
તૈયાર કરનાર

હરિશ્ચંદ્ર ભ. ભટ્ટ.

કયારે કયારે જીવનમહીં ટૌકાર ગેબી સુણાયે
બોલાવે એ ઉર-મથનનો નાદ નિર્ભ્રાંત થાવા.

શ્રી. ઉમાદેવી [વાન્ડા ડીનોવસ્કા]ને

—સૌ માંગલ્યોની ધાત્રી—

પરિચય

સાહિત્યમાં પ્રજાની જીવનભાવના, આશાઓ, આકાંક્ષાઓ અને મંથનો વ્યક્ત થાય છે, એટલે કોઈ પણ પ્રજાના સાહિત્ય મારફતે તેનો પરિચય મેળવીએ છીએ, ત્યારે જાણે આપણે તે સમસ્ત પ્રજાના અથવા કહો કે રાષ્ટ્રપુરુષના અંગત પરિચયમાં આવતા હોઈએ એવો અનુભવ થાય છે. આજે જ્યારે સારે બહાને તેમ જ ખોટે બહાને જગતના દેશો એકબીજાની વધુ નિકટ આવતા જાય છે, ત્યારે એ બધા દેશો વિષે માહિતી મેળવવાની ઇચ્છા તો સૌને થાય છે જ. પણ સામાન્ય રીતે આપણે ઐતિહાસિક, ભૌગોલિક, રાજકીય કે આર્થિક માહિતીથી સંતોષ માની લઈએ છીએ. એ બરાબર નથી. એ બધાંની પાછળ એ પ્રજાનો જે પ્રાણ ધબકી રહ્યો હોય છે તેનો પરિચય સાધ્યા વિના આ બધી માહિતી નકામી જેવી જ રહેવાની. અને એ પ્રાણપરિચય તો તે તે દેશનું સાહિત્ય જ આપણને આપી શકે. વિશ્વસાહિત્યનો પરિચય પણ વિશ્વપરિચય

જેટલો જ રોમાંચક, પ્રેરક, બોધક, આનંદદાયક, અને સંસ્કારક હોય છે. સાહિત્યનાં નવાં નવાં સ્વરૂપો બતાવી તે આપણી દૃષ્ટિને વિશાળ અને ગ્રહમુક્ત બનાવે છે, અનેક માનવહૃદયોનો અંતરતમ પરિચય આપી આપણી માનવતાને વિકસાવે છે, અને માનવ આત્માની પ્રધાન ઝંખનાઓ સર્વત્ર અને સર્વદા સમાન જ છે એ બતાવી આખી માનવજાત સાથે આપણું અનુસંધાન કરે છે.

આપણને વિશ્વસાહિત્યનો જે કાંઈ થોડો પરિચય છે તે લગભગ બધો જ અંગ્રેજી અનુવાદો મારફતે મળેલો છે. એ અનુવાદો વિષે અનુકૂળ પ્રતિકૂળ કોઈપણ પ્રકારનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યા વિના પણ એટલું તો જરૂર કહી શકાય કે આપણે પોતે સીધા તે તે ભાષા શીખીને તે તે સાહિત્યનો પરિચય મેળવીએ એના જેવું તો એકે નહિ. એ રીતે વિચારતાં ફ્રેંચ, જર્મન, રશિયન કે બીજી કોઈ વિદેશી ભાષામાંથી સીધા થયેલા અનુવાદો આપણે ત્યાં અતિ વિરલ છે. એવી પરિસ્થિતિમાં ભાઈશ્રી હરિશ્ચંદ્ર ભટ્ટ પોલીશ ભાષા શીખીને ત્યાંના નવયુવાનોમાં અગ્રણી ગણાતા એક કવિની

ઉત્તમ કૃતિનો અનુવાદ આપે છે, એ ઘણી જ આનંદની અને અભિનંદવા જેવી વાત છે. પોલીશ પ્રજાના ઇતિહાસનો એમને અભ્યાસ છે, એ વિષે એમણે એક પુસ્તક પણ લખેલું છે, એ પ્રજાની સંસ્કૃતિ પ્રત્યે એમને મમત્વ જાગેલું છે અને એ રીતે એ પ્રજાના સાહિત્યને આપણી સમક્ષ રજૂ કરવાના એઓ પૂરા અધિકારી છે. મને પોલીશ ભાષાનો બોધ નથી એટલે એ દૃષ્ટિએ તો અનુવાદ વિષે હું કશું કહી શકું એમ નથી, પણ આટલી તૈયારી પછી થયેલો અનુવાદ મૂળનો ખ્યાલ આપવા સમર્થ હશે એવી આશા જરૂર રાખી શકાય.

ભાઈશ્રી હરિશ્ચંદ્ર સાથે વાતો કરી કરીને અને એમણે આપેલું સાહિત્ય વાંચીને પોલાંડ વિષે અને આ કાવ્યના કવિ વિષે મેં જે જાણ્યું છે તેમાંથી બે ત્રણ વસ્તુ અહીં નોંધવા માગું છું. એક તો એ કે પોલાંડને એનાં પડોશી રાજ્યો અનેકવાર વહેંચી ખાઈ ગયાં છે અને એ વારેવારે કાળિકા માતાના કૂકડાંની જેમ તેમનાં પેટ ચીરી બહાર આવી એક થઈને ઊભું છે. આજે પણ એ દેશ પરચક્રની યાતના ભોગવી રહ્યો છે. જે દેશને

પોતાની આગવી સંસ્કૃતિ છે, પોતાનું સાહિત્ય છે, સંગીત છે, કળાની સ્વતંત્ર ભાવના છે, જેની પ્રાણશક્તિ ખૂટી ગઈ નથી, જે હજી શોપેન (૧૮૧૦-૧૮૪૯) જેવા દૈવી સંગીતકાર, માટેયકો (૧૮૩૮-૯૩) જેવા દેશપ્રેમી ચિત્રકાર, મિત્સ્કિયેવિચ (૧૭૯૮-૧૮૫૫) જેવા મહાન કવિ, સ્લોવાટ્સ્કી (૧૮૦૦-૧૮૯૯) જેવા રૂપક કલાકાર, સાહિત્યનાં નોબેલ ઈનામ મેળવનાર હેનરી સિંકીયેવિચ (૧૮૪૬-૧૯૧૬) અને ડબ્લ્યુ. રેમોન્ટ (૧૮૬૮-૧૯૨૫) જેવા સાહિત્યકારો અને બબ્બે વાર વિજ્ઞાનનું નોબેલ ઈનામ મેળવનાર મૅડમ ક્યુરી (૧૮૬૭-૧૯૩૪) જેવાં વૈજ્ઞાનિક પેદા કરી શકે છે, એ દેશમાં સ્વાતંત્ર્યની ઝંખના આખી પ્રજાને સદા બાળ્યા કરતી હોય એ સમજી શકાય એવી વસ્તુ છે અને તે એના સાહિત્યમાં પણ વ્યક્ત થયા વિના રહે નહિ. આથી જ એમના અનેક ઉત્તમ કવિનાં કાવ્યોમાં સ્વતંત્ર પોલાંડનાં સ્વપ્નાં અને સ્વરાજ્યનાં ગૌરવાન્વિત ચિત્રો જોવા મળે છે.

બીજી વસ્તુ તે આ કવિનો જન્મકાળ. આ કવિનો જન્મ ૧૯૦૭ માં થયો હતો, એટલે આજે એની

ઉંમર ૩૪–૩૫ વર્ષની હશે. આ હું એટલા માટે નોંધુ છું કે એ કઈ પેઢીનો છે તે આપણને જાણવા મળે અને કંઈક તુલનાથી વિચાર કરવો હોય તો કરતાં ફાવે. ત્રીજી વસ્તુ એ કે એને પોતાના કુટુંબના વાતાવરણમાંથી દૃઢ ઈશ્વરાસ્થા મળેલી છે, અને આજના જીવનના વિવિધ પ્રશ્નોનો સામનો થતાં એમાંથી એક પ્રકારની કર્તવ્ય-પરાયણ ધર્મશીલતા પ્રગટે છે, જેને આપણે સંત ફ્રાંસિસની ભાવના સાથે સરખાવી શકીએ અને જેમાં ત્યાગ, સાદાઈ, અને ભૂતદયા પ્રધાન છે. ધર્મનાં રૂઢિગત સ્વરૂપ અને આચારોને ઉતારી નાખી, માનવ માનવના રોજના વ્યવહારમાં નિયોજી શકાય એવું ધર્મસ્વરૂપ આપણે પણ ઇચ્છીએ છીએ, અને ગાંધીજીએ ધર્મની વ્યાખ્યા 'આત્માની દૃષ્ટિએ પાળેલી નીતિ,' એવી આપીને આપણા જમાનાની ઝંખનાને બરાબર વ્યક્ત કરી છે. આ રીતે ઘડાયલા માનસવાળી વ્યક્તિને જીવનમાં ક્યારેક એવી એક હાકલ આવે છે જેને એ અવગણી કે પાછી ઠેલી શકતો નથી. આવી હાકલ એ જ પ્રસ્તુત કાવ્યનો વિષય છે.

કાવ્યનો નાયક યાન્ન છે. નાયિકા એની પત્ની માર્યા છે. આખા ઘરમાં રાત્રિના અને કુટુંબસુખની શાંતિ વ્યાપેલી છે. એના વર્ણનથી કાવ્ય શરૂ થાય છે. એમાં જ આપણને કવિની મિતાક્ષરી છતાં કહેવાનું બધું કહી દેનારી શૈલીનો પરિચય થાય છે. એની ઉપમાઓ જોવા જેવી છે:

નિદ્રાની હેતાળ શાંતિમહીં સૌ,
માતા જેવી વ્હાલસોઈ દિવાલો,
આપ્તો જેવી ગેહની શાંતિમાંયે
ન્હોતો ધીમો ઊંદરોનો અવાજ.

પારણે સૂતેલા બાળકનું વર્ણન પણ આકર્ષક છે.

હૂંફાળો શો નાનડો કો બિડાલ
સૂતો હોયે, એમ આંહીં અચેષ્ટ,
જાણે ના કૈં, સાંભળે ના કંઈએ
એવો સૂતો પારણે હૃષ્ટ બાળ.

ત્યાં એકાએક દેવળની ઘંટા જોરથી વાગી ઊઠે છે અને તે સાંભળીને યાન્ન સફાળો જાગી જાય છે.

આ ઘંટાનાદ જાણે કંઈ માગતા હોય એવું એને લાગે છે અને એ અસ્વસ્થ બને છે.

બીજા કાવ્યમાં એનું મંથન છે. બીજાં બધાં જ્યારે કૌટુંબિક સુખની શાંતિમાં મગ્ન છે ત્યારે એક મને જ તમે કેમ બોલાવો છો? બીજાઓને તો તું માયાળુ ગોપાળ બનીને સંરક્ષે છે, તો પછી તને મારી જ શાંતિ કેમ કડે છે? સંગીતના સુરોની પેઠે આ ઘંટાનાદો પણ અનંતમાં વિલીન થઈ જાઓ.

ત્રીજા કાવ્યમાં નાયક પોતે કહે છે કે આ હાકલ તો હું ઠેઠ બાળપણથી સાંભળતો આવ્યો છું. સચરાચર વિશ્વમાં તારો સાદ સંભળાઈ રહ્યો છે. તેં મારા સુખને મીણની પેઠે ઓગાળી નાખ્યું. એ વર્ણન ખૂબ સરસ છે.

ચોથા કાવ્યમાં એનું હૃદયમંથન વધુ તીવ્ર બને છે. એ પોતાનો સુખી સંસાર છોડી જતાં ડરે છે અને આ ધ્વનિના આકર્ષણથી પોતાનું રક્ષણ કરવા એ પોતાની પત્નીને પ્રાર્થે છે. આ ધ્વનિઓ તો 'આ નાનકડું બટકું એ સુખ-ભાખરીનું' ઝૂંટવી જવા ચહે છે.

પાંચમાં કાવ્યમાં માર્યા પોતાના પતિને બચાવવાનો નિર્ધાર કરે છે. એ આખી ઉક્તિ બલિષ્ઠ છે.

ચોકી કરું શ્વાન થઈ હું બારણે,
અતંદ્ર હું રક્ષક દુઃખી પત્ની હું.
ક્રોધે વાળું મુકી હું ઈશ સામે
ઘંટાનાદે નાથને જો નિમંત્રે.

ત્યાર પછીના છઠ્ઠા કાવ્યમાં પતિની ચોકી કરતી માર્યાનું સબળ રેખાઓથી દોરેલું ચિત્ર છે.

સાતમા અને આઠમા કાવ્યમાં યાન્નની વસંત બહારે ખીલતી ગૃહકુંજનું ચિત્ર છે અને એની હૃદયરાજ્ઞીની અને ઈશ્વરની હાકલ વચ્ચે મચેલા ગજગ્રાહનો ઉલ્લેખ છે. આ ચિત્ર આપીને કવિએ યાન્નનું મનોમંથન વધારે ઉઠાવમાં મૂકી આપ્યું છે. નવમા કાવ્યમાં માર્યા ભોળપણમાં એમ માની લે છે કે હવે મારો પતિ નહિ જાય; ઈશ્વરના નાદ ઉપર મારો વિજય થયો છે. અને આ શાંતિમાં બે માસ વીતી જાય છે. પણ યાન્નનું ચિત્ત હજી સ્વસ્થ થયું નથી.

યુરોપનું ચોમાસું ખૂબ ગંદું હોય છે. દસમું કાવ્ય એના વર્ણનથી શરૂ થાય છે.

રસ્તા બધા કાદવથી ભરેલા
ગ્લાનિભરી આરઝુ જેમ હૈયે.
રસ્તે સૂને એકલો યાત્રી આવે
બોખા બુઢ્ઢા હોઠની ખાંસી જેવો.

યાત્રી વિચારે છે કે આ ચોમાસાના દિવસો જેવું જ મારું જીવન પણ થઈ ગયું છે.

અગિયારમા કાવ્યમાં યાત્રીની અશાંતિ ઘણી વધી જાય છે. એ મૂઢ જેવો બની જાય છે. માર્યા અને પડોશીઓ પણ ચિંતામાં પડી જાય છે.

બારમા કાવ્યમાં તો યાત્રીને પોતાને સમજાઈ જાય છે કે:

માર્યા! પ્રિયે! કર ક્ષમા તુજનો નથી હું,
બોલાવતો ધ્વનિ મને ભગવન્તનો આ.

અને

રૂંધે મને કફનશી અવ સૌમ્યશાંતિ,
કિન્તુ પ્રમાદ ગળતો, ઊઠતો હવે હું.

તેરમા કાવ્યમાં કવિ માર્યાની લાચાર દશાનું વર્ણન કરે છે અને આખરે કહે છે:

માર્યો બિચારી ભયગ્રસ્ત માર્યા
નહીં છતે તું ધ્વનિ જ્યાં નિમંત્રે!

ચૌદમા કાવ્યમાં બધાં એને આ સુખશાંતિથી ભર્યું ઘર ન છોડી જવા વીનવે છે, પણ એ તો

વિષાદભારે વદતો ફરી ફરી,
નહીં નહીં હું, નહીં હું નહીં રહું.

પંદરમા કાવ્યમાં પહેલા કાવ્યમાં આવેલું ચાન્નની સુખશાંતિનું વર્ણન પાછું આવે છે. એવી શાંતિમાં પણ ચાન્નને ઊંઘ આવતી નથી. અને તે ઈશ્વરને આ ઘરમાંથી પોતાને છોડવવા ધ્વનિગોઢપી ચાબખા મારવા વીનવે છે, અને ત્રણ જ શબ્દોના સોળમા કાવ્યમાં આપણે ધ્વનિને ઝંકારતા સાંભળીએ છીએ.

સત્તરમા કાવ્યમાં મૂછે રોદતી પત્નીની વિનવણીઓને અને બાળકનાં રુદનને અવગણીને ચાન્ન સદાને માટે ઘર છોડીને ચાલ્યા જાય છે.

એ ગયો ધ્વનિ-નિમંત્રણે ગયો,
નાદ-સાદ-રવ સાંભળી ગયો,
ધ્રાસ શું સુખ પગે છૂંદી ગયો,
અગ્નિમાં હૃદય બાળતો ગયો.

છેલ્લા અઢારમા કાવ્યમાં ભગવાનના નાદથી પરાજિત માર્યાનું ચિત્ર છે. એ ગાંડી થઈ ગઈ છે. ક્રોધથી મુઠ્ઠીઓ વાળી એ વારંવાર ઈશ્વરને શાપ આપે છે. આમ આ કાવ્યનો કરુણ અંત આવે છે.

આ કાવ્ય વાંચતાં બુદ્ધનું મહાભિનિષ્ક્રમણ આપણને એકદમ યાદ આવે છે, અને તેની સાથે એની તુલના આપોઆપ જ થઈ જાય છે. મહાભિનિક્રષ્મણમાં નિષ્ક્રમણનો હેતુ તદ્દન સ્પષ્ટ છે, આમાં નથી. પણ અહીં પણ હાકલ કોઈ ઉન્નત કાર્ય માટે છે એ તો ચોક્કસ. આમ કાવ્યનો વિષય માનવજીવનનું એક સનાતન મંથન છે અને કવિએ એનું નિરૂપણ પણ ઉચિત સંયમથી અને સચોટ બલિષ્ઠ રેખાઓથી કર્યું છે, એ આપણે આ ટૂંકા સારમાંથી પણ જોઈ શકીએ છીએ. આવાં કાવ્યોમાં હાકલ સાંભળનાર વ્યક્તિનું ગૌરવ વર્ણવવા જતાં તેનાં સ્વજનોની

ઉપેક્ષા થવાનો ભય રહે છે, પણ આ કાવ્યમાં કવિએ યાન્નની પત્નીને અને બાળકને સતત નજર સમક્ષ રાખી કાવ્યને ખૂબ અસરકારક બનાવ્યું છે. કાવ્યમાં યાન્નના મંથન જેટલો જ ભાગ માર્યાનો દૈવ સાથેનો ગજગ્રાહ પણ ભજવે છે. અને એથી જ મહાભિનિષ્ક્રમણમાં આપણું ધ્યાન બુદ્ધના અસામાન્ય ત્યાગ તરફ જાય છે, તેમ અહીં આપણું ધ્યાન એવા ત્યાગ પાછળ રહેલા કારુણ્ય તરફ વધારે જાય છે.

હવે અંતમાં મારે એક જ વસ્તુ કહેવાની રહે છે, અને તે એ કે આવાં વિદેશી કાવ્યો પહેલે જ વાચને આપણને ન પણ આકર્ષે, એવું બને. એનાં કારણોમાં વિષયનું નાવીન્ય, શૈલીનું નાવીન્ય, ભાવપ્રતીકોનું નાવીન્ય, એમ અનેક વસ્તુઓ હોઈ શકે. પણ જો આપણે સહૃદયતાથી એનું પરિશીલન કરીએ તો આપણે એનો રસાસ્વાદ જરૂર લઈ શકીએ. અને એમ નવાં નવાં સાહિત્યનો આસ્વાદ લેવાની શક્તિ કેળવવી એ પણ એક સંસ્કારની કેળવણી છે, અને જીવનમાં ખૂબ ઇષ્ટ છે.

મુંબઈ,
૨૦–૧૨–૪૧.

નગીનદાસ પારેખ

[૧]

નિદ્રાની હુતાળ શાંતિ મહીં સૌ,
માતા જેવી વ્હાલસોઇ દિવાલો,
આપ્તો જેવી ગેહની શાંતિમાંયે
ન્હોતો ધીમો ઉંદરોનો અવાજ.

ગીતોર્મિના મંદ પ્રસ્પંદ જેવી
ધીમે ધીમે શી ગૃહિણી શ્વસે છે!
શ્રદ્ધાળુ, અશ્રાન્ત ઓષ્ટોથી ધીમે
પ્રાર્થે છે આ એક ઘડિયાળ માત્ર.

હૂંફાળો શો નાનડો કો બિડાલ
સૂતો હોયે, એમ આંહીં અચેષ્ટ,
જાણે ના કૈં, સાંભળે ના કદાએ,
એવો સૂતો પારણે હૃષ્ટ બાળ.

આકાશે છે તારકો, બારી બ્હાર
શાન્ત સ્વપ્નોમાં ડૂબ્યાં છે તુષાર;

મૂગાં, ને નિર્જીવ શાં ગેહ ઊભાં
સૂના એકાન્તોની આ શાન્તિ માંહી.

ત્રાસેલો શો યાન જાગે સફાળો,
ઘોષે ગર્જે ક્રુદ્ધ ઘંટા ધ્વનિઓ!
આંખો બીડે, કાન ઢાંકી દીએ છે,
–ગર્જે ઘોષે, જોરશોરે ધ્વનિઓ.

આકાશેયે નાદ તોફાન ગર્જે,
આમંત્રે શું ઘોર કો મ્હેફીલે એ,
ઝંઝાનાદોના હજારો અવાજ
ગીતો ગાઇ યાચતા માગણો શા!

નિર્ઘોષોના ચાબુકોના ઝપાટે
ત્રાસેલો શો લોહિયાળો, વિષણ્ણ,–
ઘેને જાણે ડોલતો યાન ગેહે;
જેને હૈયે સંભળાયો અવાજ!

[૨]

શાને બોલાવો મને, રે ધ્વનિઓ !
શાને હૈયું આ હથોડે ધ્રબેડો ?
અન્યોને છે પુત્ર–પત્નીની શાંતિ,
શાને બોલાવો મને, રે ધ્વનિઓ ?

વજ્રે જેવા નાદ સંતાપતા શેં ?
અન્યે ગેહે વિશ્વ આવી સમાયું
ચારે ભીંતે, નીડમાં શાન્ત વિશ્વ !
સન્તાપાગ્નિ ! ચાબુકો નિત્ય મ્હારે !
ભગવન્તા ઓ નાદના ક્રૂર દેવા,
શાને બોલાવો મને, રે ધ્વનિઓ ?

અન્યોનું જે વિશ્વનું ભવ્ય તાંડવ
શામ્યું નિદ્રા શાન્તિમાં, ઓરડામાં —
થીજ્યો જાણે ક્લેશ, સંસારનો સૌ
વિશ્વોદ્વેગો સૌ શમ્યા, શાન્તિ ગેહે.
શાને બોલાવો મને, રે ધ્વનિઓ ?

મિથ્યા સંતાડું મને તુંથી દેવ,
ગેહે, કાર્યે, પુત્ર ને પત્ની વચ્ચે
શોધી કાઢયો તેં મને ગેહ માંહી;
પીછો લે તું, શેં ધ્વનિનાં તુફાને?
શાને બોલાવો મને, રે! ધ્વનિઓ?

મારી શાંતિ દેવહૈયે કહે છે,
શાને ઝંખે નાશ મારો નહિં તો?
માયાળુ ગોપાળ જે અન્યનો છે
તે શું મારી હાર કાજે પ્રવૃત્ત?
શાને બોલાવો મને, રે ધ્વનિઓ!

જાઓ, થંભો ઓ ધ્વનિઓય, તારા
નિર્ઘોષોથી ચિત્ત આ શાંતિ પામો,
થોભો, બોલાવો મને ના, ધ્વનિઓ—

સંગીતોના જેમ સુરો ક્ષણાર્ધ
આવે, જાએ ને વિલાયે અનંતે—
તેવા શામો ઘોષ તારા ધ્વનિઓ!

[3]

મેં મુગ્ધ શૈશવ મહીંય સુણ્યો હતો એ
દૈન્યે અવાજ તુજ, વિશ્વ બધું ભરે જે
ને ગોચરે ધરતી–ગંધ મહીંય લીધા
એ મંદ–શબ્દ તણી સૌરભ મ્હેકતી જે;
કુંજો મહીં તવ પ્રભુ કર–છાય જોઇ.

ન મારું અજ્ઞ ઉર કૈં ન કળી શક્યું કે
શો ચંદ્ર કો રજત સ્વર્ગીય દેવ જેવો
ઊગે; પરંતુ ઉર મારુત–મર્મરે યે
તારો સુણે રવ અને થઇ બ્હાવરું એ
નિઃશ્વાસઅશ્રુ ગળતું રડતું હતું ત્યાં.

તારું જ સ્તોત્ર રચતી ઉતરે ઉષા આ
નીલાંબરા, પથ બધા તુજ માર્ગ રૂપ!
તું ક્યાં નહિ? પગ મુકું ગૃહ–આંગણેથી,
છૂટે નહિં, વપુની છાંય સમો તું આવે;

રહેજે ઉંચે ગગન ઘુમ્મટ જો નિહાળું,
ત્યાં મેઘમંડળ છબી તુજ ધારતું શી?

નિદ્રાથી જાગૃત થતાં નયનો ખુલે ત્યાં
તારાં જ નેન મળતાં રવિ રશ્મિ થૈને.
ખાવા પીવા મહીં બધે કડુ સ્વાદ ભેળી
તારો જ એ અદૃશ્ય હાથ અને રિબાવે;

ને પ્રેમમાંહી તુજ રોપ હું જોઉં શાને?
આત્માનુતાપ થકી, કલેશથી, વેરી થૈને
ઓગાળ્યું તેં ભાણુ સમું સુખ, મૂક દેવો
એકેક વિશ્વ ઘટના મહીં તું હતો, રે!

આકાશ વાદળ મહીં રચ્યા શ્યામ કૂચો
ઝીંકે કપાળ પર, એ તું કરાલ હાથે!

મેં મુગ્ધ શૈશવ મહીંય સુણ્યો હતો એ
દૈન્યે અવાજ તુજ, વિશ્વ બધું ભરે જે.

[૪]

ઓ તું બચાવ પ્રિય, કેમ સહી શકું હું,
કેડી ચૂક્યું હૃદય એકલ હામ હારે.
રે તું બચાવ પ્રિય, હું સહી ના શકું, આ
કેડી ચૂક્યું હૃદય શેં નહિં હામ હારે!

ઈર્ષાથી, ક્રોધથી ઝૂંટાવી જવા ચહે છે
આ નાનકું બટકું એ સુખ–ભાખરીનું.
નાદો સુણે? ગગન ઘુમ્મટ ઘોષમાં એ
ઘંટા રવે ધ્વનિ મહીં, પશુ–સાદ પેલો!

મારી પ્રિયા, પ્રિય સુકેશી, તું સાંભળે એ!
પત્ની, સખા! અવ બચાવ મને તું હાવાં.
નાદો સુણે ભવનિસંત્રાણ ગીતના એ?
એ નાદ–સાદ–રવ તું નહિં સાંભળે કે?

આ દેહ આવરી તું લે, તુજ શબ્દ માંહી
આ ત્રાસ–સંગીત–નિનાદ ડુબાડ હાવાં!

મારી સખી, અદય તુંય શું જોઇ રૂહેશે,
ઉન્માદગ્રસ્ત નયનો અડધાં ખુલ્યાં આ?

ઓ શ્રેય! આશ મુજ ઓ! નહિં સાંભળે શું
શો નાદ ક્રુદ્ધ ધ્વનિનો બજતો શિરે આ?

[૫]

માર્યાં વિચારેઃ પતિને ઉગારવો।
આ દેહથી દેવ જુએ ન એ વિધે—
હું ચુંબને હોઠ બીડી દઉં, અને
કાનોય હાથોથી હું ઢાંકી એ દઉં.

ચોકી કરું શ્વાન થઈ હું બારણે
અનિદ્ર હું રક્ષક દુઃખી પત્ની હું.
મુઠ્ઠી ભરું ક્રોધથી ઈશ સામે,
ઘંટા રવે જે પ્રિયને નિમંત્રતો.

અને નહિં હું પગ મૂકવા દઉં,
ના: હાથના બંધ થકી હું બાંધું;
દાબી દઉં. ભોંય શું એ જડી દઉં
અદમ્ય ને ઉત્કટ પ્રેમના બળે.

અને ગમે જો લઢવું, લઢી લઉં,
ભાંગે ભલે દેહ, ન હું રહું જરી;
દ્વારો ન ખોલું ઘરનાં હું મારાં
નિષ્ઠૂર ને ક્રૂર એ દેવ માટે.

અહીં જ મારું સુખ, દુઃખ મારા,
મારું જ છે આ ઘર હું જ રક્ષક.
માર્યા વિચારે: પતિને ઉગારવો
આ હેતુથી દેવ જુએ ન એ વિધે.

[૬]

કોણ દ્વાર આંગણે, ઊભેલ ચૂપકીથી આ?
માર્યાં.
બારી બારણુંય કોણ, ઢાંકી દેતું જોરથી?
માર્યાં.
જંતરેય કોણ ઉંબરોય, એ ન આવતો?
માર્યાં.
દિવાલને કહે છ કોણ, દેવનાદ ખાળવા?
માર્યાં.
દેવનાદદીપ કોણ હાથથી બુઝાવતું?
માર્યાં.
સ્વામી–નિંદમાંથી દૂર દેવ કોણ કાઢતું?
માર્યાં.
રાત્રિ–દિન દેવનેય યુદ્ધ કોણ આપતું?
માર્યાં.
અતંદ્ર કૂતરો બની ઊભેલ કોણ બારણે?
માર્યાં.

[૭]

ઉદ્યાન–સૌરભ ઉરે ગૃહ આ પ્રફુલ્લ
એ શ્વેત હાથ થકી, લોચન નીલિમાથી.
ઓ એ વસંત, ગૃહની મુજ એ વસંત!
પ્રેમાળ એ હૃદયની હતી શાન્તિ કેવી!

શાં ખીલતાં કુસુમ પાનખરેય ત્યારે
નિર્જીવ તે સજીવ સૌ ગૃહમાં થતું ત્યાં;
તે ભૂમિયે હરિત તૃણ સમી બની રહે,
ભીંતો અને છત થતી ક્ષિતિજો શી ભૂરી.

એ ગાલીચો નદી તટે તૃણ શો સુંવાળો!
ને પારણે તનયના હતી ગૂઢ શાંતિ;
પૂર્યાં તહીં ફૂલ સમા ધવલા તુષારે
એ બારી કાચ પર સુંદર સાથિયાઓ.

શ્વેત–સ્તના હૃદયરાજ્ઞી તણો હતો એ
ભગવન્તની વિભૂતિ શું ગજગ્રાહ એવો!

[૮]

એ રાત્રિઓ, શિશિરની અતિ-દીર્ઘ રાતો !
ત્વદ્દેહ શો પ્રિય ! વસંત નદી સમો એ !
ઊર્મિ ભર્યો, છલકતો, તટ સ્પર્શતો એ !
ઓષ્ઠોતણાં મધુર ઇપ્સિત ચુંબનો એ !

ગાત્રોય ચારુ નદીશાં અભિરામ કેવાં !
એ રૂપઊર્મિ તુજ કોણ શકે જ ખાળી !

ખુશ્બો નવાંકુર તૃણોનીય દેહમાં એ,
લીલો સમીર મૃદુ, કોમલ ચંદ્રિકાયે.
પ્રેમોર્મિગીત-રવ-મંજુલ દેહમાં એ,
શા કાવ્યવાણી ધ્વનિઓ ઊઠતા હતા ત્યાં !

એ દેહબંધ, ઉરસંપુટ દીર્ઘ રાત્રિ
ના, પર્વ એ રજનીનાં ઊભરાય પ્રેમે.
શાં આતુરાં મિલન એ કરયુગ્મનાં, ને
સૂઝેલ આંખ રજની વિતતાં અમારી.

એ ગાત્ર કેમ તવ ખાળી શકું કદીયે—
ત્વદ્દેહ રૂપજલ ઉચ્છલતા તરંગો ?
સ્વર્ધુનીનીર પ્રિય એ, પ્રિય દેહઊર્મિ
નાં સીંચનો, શરીર કામણ કોણ રોકે ?

[૯]

ભોળી માર્યો માનતીઃ હું જીતી છું,
ગેહે શાન્તિ આજ વ્યાપી રહી છે,
શત્રુ મારા સૌખ્યના એ ધ્વનિઓ
ના આવે, ના લાવતા ત્રાસ–ભીતિ.

ઉદ્યાનોની ગંધ લીધી દિનોએ,
રાત્રી ધારે મેષશાવોની શાન્તિ,
વર્ષાનું ના ઝાપટું, ત્રાટકો વા
અંધારાની ગૂઢ શાન્તિય ભેદે.

શાન્તિ વ્યાપી, ઊગર્યો નાથ મારો;
પાછો ના'વે, ક્રૂર એ ત્રાસ, એની
ઘંટાનાદે, ક્રોધથી પૂંઠ લેતો.

ભોળી માર્યો માનતીઃ હું જીતી છું,
ગેહે શાન્તિ આજ વ્યાપી રહી છે,
શત્રુ મારા સૌખ્યના જે ધ્વનિઓ
ક્યારે પાછા, ના જ આવે હવેથી.

[૧૦]

એ માસ શાંતિ મહીં એમ વીત્યા.
આકાશથી ના સ્ત્રવતું તુષાર;
નેવે થીજ્યાં, તેમ જ બારીએ વળી
રચાયલાં અદ્દભુત પુષ્પ આગળે.

રસ્તા બધા કાદવથી ભરેલા,
ગ્લાનિ ભરી, આરઝૂ જેમ હૈયે.
ઝાંખા દિનો, ને ગગનાભ્રમાંયે
ધુમ્રો તણી મીલની શ્યામધૂલી.

ધુમાડિયું શ્હેર અને બધી દિશે
ફુહેવારટ શી વર્ષતી શાંતિ ત્યાં હતી—
રસ્તે સુને એકલ વાયુ આવે
બોખા બુઢ્ઢા ડોસની ખાંસી જેવો.

ત્યાં બારીએ યાન્ન દુઃખે વિચારેઃ
આવી બની મારીય જીંદગાની.
ડહોળાં પડે આભથી રોજ પાણી,
શાન્તિય આ કાદવની જ વર્ષા.

તુષાર પુષ્પો સમ ઓગળ્યાં સુખો
જે બારીના કાચ પરે રચાયલાં—
હૈયા, મને કામ હવે, ન તારું,
હૈયા, ડૂબ્યું તું અવ કર્દમે શું!

[૧૧]

પત્ની વૃથા શિર પરે કર ફેરવે છે,
શબ્દો વદે મૃદુ; અનુત્તર એ રહે છે—
એવો અશાંત દુઃખક્ષુબ્ધ થયો હતો, કે
ગેહેય વ્યગ્ર જડમૂઢ સમો ફરે એ;
ને શૂન્યચિત્ત બની પુસ્તકને રમાડે,
ખાલી અવાજ, મુંઝવે અતિ જ્ઞાનનો એ.

પત્ની, પડોશીય બધાં કરતાં વિચાર,
સન્ધ્યા સમેય ઘરમાં નહિ જંપતો એ.
ના બોલતો, નહિ વળી હસતો જરીયે,
એ સાંભળે કશુંજ ના, નહિ ધ્યાન આપે—
ચિદ્‌ભ્રાન્ત, શ્હેર મહીં એ રખડે બધે, ને
અંધાર ઘેરી ગલીએ ભમતો નકામો.

એ યાચતો વિટપને, કંઈ કે કહેશે
એ જાગીને જરૂર ઉત્તર આપશે કે
ક્યાં છે ધ્વનિ, કહીં અનંત ધ્વનિ વસ્યો છે!
વૃક્ષો અશાંત, શશિ યે મુખ ફેરવે છે
એ યાચના—દુઃખભરી વિનતીથી એની,
ઉન્માદી જંતર શી વીનવણીથી એની.

જોઇશ તું, પ્રિય! રૂંધાઇ રહ્યો છ આત્મા,
ફાંસો ગળે જીવનનો, સુખનો રૂંધે છે.
માર્યો પ્રિયે! કર ક્ષમા તુજનો નથી હું,
બોલાવતો ધ્વનિ મને ભગવન્તનો આ!

અગ્નિ સમું ઘર બધું દહતું મને આ,
હૈયું રૂંધાય, નહિ શ્વાસ લઇ શકું હું.
સ્વપ્ને અમંગળ લહી ઉર શું ડર્યાયું,
દારૂણુ શાન્તિ મહીં એ શબશું પડયું છે.
રૂંધે મને કફન શી અવ સૌખ્ય–શાંતિ;
કિન્તુ પ્રમાદ ગળતો, ઊઠતો હવે હું.

રે, સૌખ્યનું કફન આ કરતું અવાજ
જ્યારે પ્રહાર કરના કરૂં જોરથી હું.
ઉન્માદગ્રસ્ત પતિ જાય હવે ગૃહેથી,
ભગવન્તનો ધ્વનિ ગણે અવ એ **स पन्था**

[૧૩]

માર્યાં બિચારી, ભયગ્રસ્ત માર્યાં,
તું શું કરે? આત્મ–ધ્વનિ નિમંત્રે!
રક્ષે શી રીતે ગૃહ–સૌખ્ય તારું!
નાદે નહિ દ્વાર સુણે તું તારી?

ને ગાત્રથી પ્રેમળ શી વિધે તું
રોકે જીતે વા ભગવન્ત નાદ.
ઝૂઝે શી રીતે, જીતશે શી રીતે
કરો ધ્રુજે ત્યાં તું? અજય્ય દેવ!
ને પ્રેમ તારો થઇ જેમ વચ્ચે
પ્રવેશતા માર્ગ નહિ જ રોધે.

ડુબાડશે દેવ–ધ્વનિ શી રીતે
તારા મૃદુ–મંદ–સમીર–શબ્દે!
માર્યાં બિચારી, ભયત્રસ્ત માર્યાં,
નહિં જીતે તું ધ્વનિ જ્યાં નિમંત્રે!

સહૃય એને વિનવી મનાવતા:
જવું નહિં, એમ નહિ જ વર્તવું.
પિતાય ત્રાસી સમજાવતા ઘણું,
માતા બિચારી રડતી ઘણું ઘણું.

ઉદ્યાન–શાન્તિ–સુખથી ભર્યું ભર્યું
રાત્રેય તે ગેહ બિહામણું નથી,
પરંતુ એ પ્રેમળ ધાત્રી જેવું છે.

ગૃહે તહીં સૂર્ય વસ્યો ઉપસ્કરે,
ગૃહે તહીં વત્સલ ભીંત છે બધી,
ગૃહે તહીં એમ વસંત શાશ્વત,
ગૃહે તહીં પત્ની, ગૃહે ય પુત્ર.

સહૃય એને વિનવી મનાવતા:
સંતાપ, ઉદ્વેગ બધુંય છોડ તું.
વિષાદ ભારે વદતો ફરી ફરી:
નહીં નહીં હું, નહિ હું નહીં રહું.

[૧૫]

નિદ્રાની હેતાળ શાન્તિ મહીં સૌ
માતા જેવી વ્હાલસોઈ દિવાલો,
આપ્તો જેવી ગેહની શાન્તિમાંયે
વ્હેતો ધીમો ઉંદરોનો અવાજ.

ગીતોર્મિના મંદપ્રસ્પંદ જેવી
ધીમે ધીમે શી ગૃહિણી શ્વસે છે!
શ્રદ્ધાળુ, અશ્રાન્ત ઓષ્ટોથી ધીમે
પ્રાર્થે છે આ એક ઘડિઆળ માત્ર.

હૂંફાળો શો નાનડો કો બિડાલ
સૂતો હોયે, એમ આંહીં અચેષ્ટ,
જાણે ના કૈં, સાંભળે ના કશું એ
એવો સૂતો પારણે હૃષ્ટ બાળ.

રાત્રે એવી શાન્તિમાં યાન્ન જાગે:
ઓ દેવા! તું દુઃખ મારૂં જુએ છે,
બાળી મારાં પાપ વ્હારે તું ધાજે,
શાન્તિમાંથી, ક્રુદ્ધ થૈ કાઢ બ્હાર.

ઓ દેવા, તું નાદમાં ક્રુદ્ધ ગર્જે,
ઓ મારા તું યાતનાના ઉપાસ્ય—
ઘંટાનાદો ગર્જતા છો ફરીથી,
ત્વત્ પુણ્યાળુ નિર્દયી નાદ ગર્જે.

આજે પાછું ચંડ મારુતમાં એ
તારું વ્હેજો મુકત ને ક્રુદ્ધ ગાન,
ગેહે આવી મૃત્યુની શાન્તિમાં આ
ભોંકાયે છો, શૂળ ત્વન્નાદનું એ.

રહેવું અહીં ત્રાસરૂપ, કરુણાનિધિ આવ, ઓ!
લગાવ તુજ ચાબખા, તુજ નિનાદની દે વ્યથા,
પધાર, **પરિત્રાણ મારું કર,** ક્રુધ્ધ તું આવ, ઓ
અને મુજ કરે તું આપ તુજ હાથ લંબાવીને—
પુણ્યાળુ રે નિઠુર!
સતત રણકતા છો ધ્વનિ **ત્વન્નિનાદો!**—

[૧૬]

અને ઝંકારતા ધ્વનિ.

[૧૭]

યાન્ન એમ નીકળ્યો તુફાનમાં,
લૈ ગયો ધ્વનિ નિનાદ મારૂત.
પત્ની સાદ કરતી પૂંઠે ગઈ
દોડતાં વિનવણી કરી રહી,
સાંભળ્યું નહિ અને જતો રહ્યો
સૌખ્ય ગેહનું સદાનું ત્યાગીને.

બાલ આંસુ રુદનો ગયાં પૂંઠે
એ ગયો દવ મહીં બળી જવા,
આર્જવે વિનવી માગતો હતો
વાટ જોઈ ધ્વનિમાં દિનોથી કૈં
રાત્રિના ધ્વનિ મહીં અપેક્ષિત.

અગ્નિ–તાપ ભયથી ડરી જઈ
ગેહ–કાર્ય પૂંઠળે ધ્રૂજી રહ્યો.
નાદના રવ થકા હવે અહીં
ગેહ શાન્તિ વળી કાર્ય પૂંઠળે
"આવ, આવ," કહીને નિમંત્રતો
ત્યાગનું નૂતન કષ્ટ છો સહે.

એ ગયો, ધ્વનિ–નિમંત્રણ ગયો,
નાદ–સાદ–રવ સાંભળી ગયો;
શ્વાસ શું સુખ, પગે છૂંદી ગયો,
અગ્નિમાં હૃદય બાળતો ગયો.

ત્યાં કરાળ રવ સાદ નાદના
એ જયધ્વનિ નિમંત્રણે ગયો,
નિષ્ઠુરે તમસલીન ભાવિમાં.

[૧૮]

માર્યાં ઘરે પાછી ફરી, અને એ
સહસા ઊભી દ્વાર મહીં જ થંભી.
ઉન્માદ આંખે, હતું ક્રુદ્ધ મ્હોં, એ
ક્રોધે મુઠ્ઠી વાળતી ફરી શાપે.

ખોલે નહિ કોમલતાથી અંગુલિ
બીડાયલી જોરથી મુઠ્ઠી જેની.
દળાયલું શોકશિલાથી હૈયું,
થયો હતો એ ભગવન્તનો જય.

અનુવાદ કર્તાની નોંધ

વોઈચેહ બાંક્નો પ્રથમ કાવ્ય સંગ્રહ Heavenly Burden ૧૯૩૪ માં પ્રકટ થયો. વાંચકોના અભિપ્રાયો લઈને એ વરસનું સાહિત્યનું પારિતોષિક એ સંગ્રહને આપવામાં આવ્યું હતું. એ પછી Melodies of Solitude ૧૯૩૬ માં અને Angelic Monologues ૧૯૩૮ માં પ્રકટ થયાં. અનુવાદિત કાવ્યો છેલ્લા સંગ્રહમાંનાં છે. મુળમાં 'પિટર'ને બદલે અનુવાદની અનુકુળતા માટે 'યાન્ન' મૂકયું છે. કવિએ આ અઢાર કાવ્યો લીઓ ટોલસ્ટોયને અર્પણ કરેલાં છે.

સ્લાવ ભાષાઓનું વ્યાકરણ સંસ્કૃતને મળતું છે, તેમાંયે પોલીષ ભાષામાં સંસ્કૃતમાં છે તે પ્રમાણે સાત વિભક્તિઓનાં રૂપ છે શબ્દ સમાસો છે, ક્રિયાપદનાં સરખા ધાતુઓ છે. અહીં એની વિસ્તૃત ચર્ચા કરવા જેટલો મારો અભ્યાસ ઉંડો નથી.

હ. ભ.